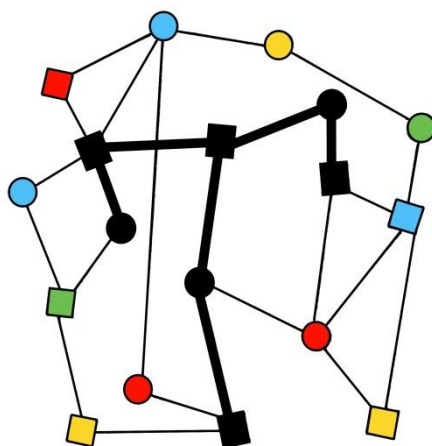

**A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének
folyóirata**

ACTA PINTÉRIANA

11

2025

Acta Pintériana

A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének folyóirata

11. szám

2025

<http://acta-pinteriana.hu>

ISSN 2416-2124

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana>

Az Acta Pintériana a Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének folyóirata. Ez a szervezet a Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány fenntartásában működő intézmények tudományosan kvalifikált szakembereit fogja össze és a Ferences Alapítvány égisze alatt működik. Lapunk Pintér Ernő ferences atyáról (1942-2002), a szentendrei Ferences Gimnázium hajdani tanáráról, a nemzetközi hírű malakológus kutatóról kapta a nevét. A folyóirat elsődleges célja, hogy bemutassa a tudományos kör tagjainak új kutatási eredményeit a szakmai közönség számára. Ezen felül szívesen közöljük minden olyan szerző cikkét, aki valamilyen módon (személyében vagy kutatási témájában) a ferencességghez vagy a ferences intézményekhez kapcsolódik.

Lapunkban bölcsészettudományi, természettudományi, filozófiai és teológiai tárgyú írásokat egyaránt bemutatunk, de különös hangsúlyt fektetünk az interdiszciplináris párbeszéd jegyében született tanulmányok közzétételére. A periodika számára alapvető ferences intellektuális örökség olyan önazonosságot kínál, amely multidiszciplináris érdeklődést és integratív szemléletmódot hoz magával. A szerkesztőségnek megküldött cikkek lektorálására az adott szakterület két, esetenként – ha a tanulmány témájának összetettsége megkívánja – három szakértőjét kérjük fel.

Az Acta Pintériana elektronikus formában, évente egyszer jelenik meg. A lapban közzétett írások weboldalunkról szabadon letölthetők. A korábbi kötetek megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Repozitóriumban (http://real-j.mtak.hu/view/journal/Acta_Pintériana.html).

Kérjük a szerzőket, hogy az itt közzétett írásokat a Magyar Tudományos Művek Tárában tudományos szakcikként tüntessék fel a nevük alatt, a cikkek első oldalán található formulával, pl.:

Békefiné Lengyel Zs. & Földényi R. (2016): Klór-acetanilid típusú herbicidek adszorpciójának vizsgálata talajokon és talajalkotókon. Adsorption of chloroacetanilide type herbicides on soils and soil components. Acta Pintériana, 2: 5-22.

A lapban szereplő írásokat tudományos művekben idézve is a fenti adatok használandók. A cikkek a nemzetközi DOI rendszerben a címdalukon olvasható egyéni azonosítóval rendelkeznek, amelyet a hivatkozáskor szintén kérünk feltüntetni.

Kiadó: Ferences Alapítvány, 1024 Budapest, Margit körút 23.

Szerkesztőség: 2000 Szentendre, Áprily Lajos tér 2.

tel.: +36-26-311-195, e-mail: acta.pinteriana@gmail.com

Szerkesztők: Bagyinszki Péter Ágoston (SSzHF), Mészáros Lukács (ELTE), Kámán Veronika (Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány)

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Barsi Balázs, Dr. Borbély Venczel, Dr. Dobszay Benedek, Békefiné Dr. Lengyel Zsófia, Dr. Harsányi Ottó, Joóné Dr. Fónagy Anna, Dr. Kálmán Peregrin, Dr. Marek Viktor, Dr. Orosz Lóránt, Dr. Ortutay Zsuzsanna, Soós Sándorné Dr. Veress Rózsa, Dr. Szoliva Gábor, Dr. Varga Kapisztrán, Dr. Várnai Jakab

A 11. szám lektorai: Dr. Bagyinszki Ágoston, Dr. Mészáros Lukács, Dr. habil. Szilágyi Gyula, Dr. Várnai Jakab

Technikai munkatárs: Takács Lilla

Acta Pintérianiana

A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének Folyóirata

11. szám

2025

A Terra Sancta College Nyugat-Jeruzsálemben

Várnai Jakab OFM

5

**160 éves a Szentföldi Kustódia nemzetközi ferences szemináriuma
Jeruzsálemben**

13

Narczyz Klimas OFM

Dallam nélkül – hagyományban

A Cantico di frate sole zenei recepciótörténete Lisztől napjainkig

31

Kecskés Mónika

doi:[10.29285/actapinteriana.2025.11.5](https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2025.11.5)

A Terra Sancta College Nyugat-Jeruzsálemben

Várnai Jakab OFM

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 1052 Budapest, Piarista köz 1.
Studium Theologicum Jerosolymitanum, 9100101 Jerusalem, St. Saviour's Monastery
varnai.jakab@sapientia.hu

Várnai J. (2025): *A Terra Sancta College Nyugat-Jeruzsálemben. Terra Sancta College in West Jerusalem. Acta Pintériana*, 11: 5-11.

Abstract: The Terra Sancta College in Jerusalem is a landmark building in the Western part of the city, known also to many readers of Amos Oz. Built in 1927, it was soon acquired by the Franciscans who maintained it as a school until 1947. With a small fraternity remaining to serve the church, much of the building was then rented to the Hebrew University until 1999. Since then it has been used partly by Christian media and partly as living quarters of doctorate students of the Franciscan Biblical Institute of the Flagellation.

I. Ferences iskola

Jeruzsálem nyugati részén van egy tér, a *Paris Square*. Nagy forgalmú csomópont, öt utca találkozik itt. Sőt, három városrész is itt érintkezik: az Óváros felé visz a lejtős Mamilla¹ negyed, északnyugat felől a Rehavia² kertvárosi negyed, délről a Talbije³ negyed, amelyet egykor gazdag arab családok laktak. A teret az évek során sokféleképpen hívták: *Republic Square*, *Kings Square*, *Hagar Square*, *Freedom for Jonathan Pollard Square*. 1959-ben nevezték el a teret először „Francia térnek” (*Kikar Carfat*), 2007-ben pedig Párizs városa adományozott ide egy „francia szökökutatót”, azóta „*Paris Square*”. A tér déli sarkán emelkedik egy impozáns háromemeletes épület, amelyről először nem gondolnánk, hogy ferences kolostor. A hivatalos neve sem árulja el ezt: „Terra Sancta College” (*a továbbiakban: TSC*).

Palesztina az I. világháború után brit mandátumi terület lett. 1923-ban jött Jeruzsálembe a *Compagnia di San Paolo* nevű milánói szervezet, és ennek egy tagintézménye, az *Opera Cardinal Ferrari*⁴ akart iskolát alapítani. Először a latin patriarkátus adott nekik helyet. Az eredeti terv egy Palesztinai Egyetem volt a társaság részéről. Megszerezték egy telket, és megbízást adtak Antonio Barluzzi építésznek az első egyetemi épületre. Barluzzit többnyire úgy ismerjük, mint aki a ferencesek

¹ A „Mamilla” arab szó, jelentése „bizonyosság Istenben”, ugyanis innen (főleg tőlünk, a városrész felső végéből) a zarándokok már látták Jeruzsálemet, és biztosak lehettek céljuk elérésében. Ma már innen nem látható az Óváros, magasabb épületek veszik körül. [Szóbeli forrás jelzék, köszönettel: Marwan Di’des rendtársam, a TSC közösség tagja, jeruzsálemi arab, az Óvárosban nőtt fel.]

² 1921-ben a Palestine Land Development Company zsidó szervezet megvásárolt Jeruzsálem nyugati részén a görög ortodox egyháztól egy nagy területet: ez lesz a Rehavia városrész. A városnegyedet Mózes unokája után nevezték el, ld. 1Krn 23,17.

³ A „Talbije” név arabul leányiskolát jelent. A név abból az időből ragadt a kerületre, amikor az egyetlen jelentős épület a CIM nővérek (Mária Szeplőtelen Szívének Ferences Nővérei Kongregációja) leányiskolája volt. [Marwan Di’des szóbeli közlése.]

⁴ Ezt a társaságot 1921-ben alapították Milánóban a lakhatási inség enyhítésére, mára egy nagy és sokrétű szociális intézménnyé fejlődött.

által őrzött szent helyeken tervezte a templomot, de valójában a Szentföldön több más olasz projektben is közreműködött. Az épület tetején egy Mária-szobrot helyezett el, a milánói dóm tornyát díszítő „Madonnina” másolatát.⁵ Egy korabeli légifelvétel szerint, amikor még alig volt beépített a terület, az egész környéken három nagyobb épület látszik csak: a Sion atyák Ratisbonne-kollégiuma (ma a szaléziak teológiája), a jezsuiták biblikus intézete és a TSC.

Amikor 1927-ben a társaság használatba vette az épületet, már látható volt, hogy az egyetem létrehozása a helyi népesség arányait tekintve elérhetetlen cél, így hát az elemi iskolánál kezdték. Míg az 1928-1929-es tanévben az iskolának 270 diákja volt, akik közül csak körülbelül 100 volt katolikus, a következő tanévben a tanulói létszám 130-ra csökkent, nyolc osztályra osztva az általános iskola és a középiskola között. A társaság azonban 1929-ben végleg feladta a tervet, és elhagyta a Szentföldet. A Szentszéktől ekkor egy levél érkezett Bonaventura Marrani OFM miniszter generálisnak, azzal az óhajjal, hogy a ferencesek vegyék meg az épületet. A generális átadta a felkérést Aurelio Marotta OFM szentföldi kustosnak, és a szentföldi ferencesek átvállalták azt (Collegio „Terra Santa” 1929, p. 279).⁶

Az előcsarnokban kitett táblán olvasható az (angol, ill. USA nemzetiségű) ferences igazgatók sora:

- 1929-1934: Conrad Walmsley
- 1934-1943: Pascal Kinsel
- 1943-1948: Terentius Kuehn

Az iskola kezdettől fogva angol nyelven működött, az egyetlen ilyen katolikus iskola volt a Szentföldön (Cronaca. Collegio Terra Santa 1939a, p. 223). 1939-ben sikerként adják hírül, hogy „*az iskola mind a huszonhárom idén végzett tanulóját fölterjeszti Palesztinai Államvizgára és a Londoni Egyetem vizsgájára*” (Cronaca. Collegio Terra Santa 1939b, p. 313).

Az 1930-as években az iskola jelentősége és a beiratkozók száma is megnőtt. 1935-36-ban 360 diák tanult itt: 85 latin keresztény, 171 görög ortodox, örmény, szír, kopt és protestáns keresztény, 53 muszlim és 31 zsidó. 1940-41-ben a diákok száma elérte a 475-öt, és folyamatosan nőtt az iskola 1947-es bezárásáig.

Az udvaron áll egy földszintes épület, amelyben az első olasz atyák laktak. Jelenleg a rendház fenntartásában dolgozó nővérek vannak itt elhelyezve. Később a ferencesek már a nagyépületben laktak. Említettük, hogy a nagyépület Barluzzi tervei alapján készült, ezért nem meglepő, hogy az ott lakó közösségnek csak egy igen szerény elhelyezést tervezett. Hasonlóan járt el Barluzzi más helyeken, pl. a Getszemániban is.

Az 1929/30-as tanévben Jeruzsálemben tanult Horváth Zsigmond ferences atya, a Kapisztrán-provinciából. Hazatérése után biblikumot tanított Gyöngyösön, majd 1962 után Budapest-Pasaréten. A szentföldi iskolák bemutatásakor így említi a TSC-t 1931-ben:

„A Mamilla út végén áll a ferencrendiek szép kollégiuma. Eredetileg a Ferrari bíboros által alapított férfi és női kongregáció birtokában volt, de a Szentatya óhajára 1929-ben átvették a ferencesek. Nem kimondottan katolikus iskola, hanem mohamedán fiúkat is fölvesznek és pedig azért, hogy így észrevétlenül szívükbe lopják a keresztény vallásnak becsülését. Nagyon sok arab örömmel küldi ide fiát.” (HORVÁTH 1927, p. 313)

⁵ Erről a szoborról említést tesz Ámosz Oz izraeli író az először 1968-ban megjelent regényében, a *Miháél, Miháél*-ben, és „művészi szabadsággal” a Mária-szobrot Vénusz-szobornak mondja: „Délben Miháél a Terra Santa bejáratánál várt, a súlyos kovácsoltvas kapu előtt. Egy láda kőzetmintát tartott a karjában. [...] Aztán felhívta a figyelmemet az épület tetején álló bronz Vénusz-szobor kacér, sőt kihívó mosolyára. Karjait kitérte, mintha az egész várost magához akarná ölelni.” (Oz 1985, p. 27-28.)

⁶ Az alapítás bonyodalmait komoly levéltári kutatások alapján, nemzetközi diplomáciai és egyházi összefüggésben tárgyalja: PIERACCINI, 2006.

1941-ben „a nemzetközi helyzet alakulása miatt” az iskola, illetve az épület nevét olaszról latinra változtatták, azóta „Terra Sancta College” (Terra Sancta College 2005, p. 25).

II. A plébánia és a Héber Egyetem mint bérelő

1946. július 22-én zsidó terroristák felrobbantották a King David Hotelt, október 30-án a Romema vasútállomást, november 20-án az adóügyi hivatalt, november 30-án a brit rendőrsöt a Mahane Yehuda piacnál. A brit mandátumi hatóságok ettől kezdve új biztonsági intézkedéseket hoztak. 1947 elején létrejött négy „British Security Zone”, és csak az ott lakók léphettek be oda, külön igazolvánnyal. A TSC beleesett a B-zónába, az iskola működése lehetetlenné vált. 1948. május 15-én, amint lejárt a brit mandátum és elmentek az angol katonák, az izraeli hadsereg azonnal átvette az uralmat az épület felett (KROYANKER 1999, p. 67).

Az 1948-as arab–izraeli háború után a Nyugat-Jeruzsálemben található TSC az újonnan megalapított Izrael állam területére esett. A környéken élő keresztény arabok azonban nagy számban elmenekültek. P. Pieraccini szerint a 11 500 keresztényből, akik 1931-ben Nyugat-Jeruzsálemben éltek, 1961-re már csak 1400 maradt (PIERACCINI 2000, p. 87). A város Jordániához kerülő részeiről lehetetlenné vált az iskola megközelítése. A zsidó tanulók száma mindig is alacsony volt, és az ötvenes évek elején pedig Izrael kampányt indított, hogy a zsidó családok ne küldjék keresztény iskolába a gyerekeiket.

Amikor a függetlenségi háború után a Kustódia diskretórium a először tart ülést 1948. június 17-én, így említik a TSC helyzetét:

„Május 14-étől, amikor elmentek az angolok, június 11-ig Jeruzsálem hadszíntér volt az arabok és zsidók közti háborúban. [...] Május 17-én a zsidók elfoglalták a Cenákulumot. Szerzeteseinket, akiket néhány nappal később átvittek a Terra Santa College-ba, június 16-án átszállították a San Salvatoréba. Miért? A zsidók kórházzá akarják alakítani a TSC-t, ha újrakezdődik a háború.” (1948. június 17-i bejegyzés, *Diskretórium ülések jegyzőkönyve*, Központi Levéltár, Szentföldi Kustódia)

1948 nyarán úgy alakult a hadi helyzet Jeruzsálemben, hogy a jordán hadsereg elfoglalta az Óvárost, de a Mount Scopus hegyén épült egyetemi várost bevenni nem tudta, csak elvágta Izraeltől. Kéthetente engedtek transzportot az enklávéba. A Jeruzsálemi Héber Egyetemnek más színhely után kellett néznie, és bérbe vette a TSC-épület 80%-át. Három szerződés készült, 1948. november 15-én átadták az épület nagy részét, 1951. október 11-én és 1955. március 6-án további részeket, amelyekre az egyetemnek szüksége volt és a ferencesek nélkülözni tudták. Mivel az átadáskor még folyt a függetlenségi háború, csak 1949. április 22-én kezdhette el a tanítást az egyetem. *„A Mount Scopus-i campusról való száműzés után az egyetem első éveit elsősorban a Terra Sancta épületben végzett tevékenységekkel azonosítják.”* (KROYANKER 1999, p. 158).

Sok izraeli ma is egyetemenként emlékszik az épületre. Időnként egy-egy izraeli csoport még mindig kéri, hogy láthassák az épület lépcsőházát, amelyet Ámosz Oz izraeli író (1939-2018) tett híressé. Erről az irodalmi érdekességről általánosságban sokan tudnak, de lássuk a pontos utalásokat.

1. „Miháél, Miháél”

A könyv 1968-ban jelent meg először, héberül. Az 1982-ben kiadott angol változat (*My Michael*) alapján Molnár Eszter készített fordítást, amely 1985-ben jelent meg az Európa Kiadónál. A regény első jelenetének színhelye a TSC lépcsőháza. Ámosz Oz ezzel kezdi a regényt:

„Azért írom le ezt a történetet, mert meghaltak, akiket szerettem. Azért írom, mert fiatal koromban erős volt bennem a szeretet, de érzem, hogy egyre gyengül az ereje. Nem akarok meghalni.

Harmincöt éves vagyok, férjes asszony. A férjem dr. Miháél Gonén, geológus, jólelkű ember. Szerettem őt. A Terra Santa kollégiumban találkoztunk tíz évvel ezelőtt. Rendkívüli hallgató voltam a Héber Egyetemen – akkoriban még tartottak előadásokat a Terra Santa épületében.

Így találkoztunk:

Kilenc órákor, egy téli reggelen, megcsúsztam a lépcsőn lefelé menet. Egy fiatal férfi kapta el a könyökömet – akkor láttam először.” (Oz 1985, p. 5)

„A Terra Santa kollégium valamikor ferences kolostor volt; az 1948-as háború után az épületet bérbe adták a Héber Egyetemen, mivel a Scopus-hegyi épületeket nem lehetett többé megközelíteni. A Terra Santában mindig hideg van, a folyosók magasak és szélesek.” (Oz 1985, p. 6)

„Később Miháél Gonén azt javasolta, kísérjem fel a Terra Santa harmadik emeletére, ahol a Holt-tengerről és a sivatagról, a Negevről fognak ismeretterjesztő filmeket vetíteni.

A lépcsőn felfelé, mikor elértük azt a pontot, ahol korábban megcsúsztam, Miháél ismét megfogta a karom. Mintha azon a bizonyos lépcsőfokon újra fenyegetne a megcsúszás veszélye.” (Oz 1985, pp. 7-8)

„Így aztán újra mosolygott. Egy esős napon, a Terra Santa kollégium első és második emelete között. Nem felejtettem el.” (Oz 1985, p. 8)

A jelenet azután újból és újból visszatér a könyvben, a házaspár kapcsolatának kezdetét szimbolizálva. Amikor egyszer ifjú házasként kirándul a férjével, ezt az utalást teszi:

„A sziklák még síkosak voltak a reggeli esőtől. Szántsándékkal megcsúsztam, a Terra Santa lépcső emlékének tiszteletére.” (Oz 1985, p. 66)

Egy másik utalás:

„Szerettelek, amikor a Terra Santában először találkoztunk.” (Oz 1985, p. 108)

Végül egy másik:

„Mi vonz téged ehhez az emberhez, mit tudsz róla? Mi lett volna, ha valaki más kapja el a karodat, mikor megcsúsztál a Terra Santa lépcsőjén? Vajon valóban léteznek-e titokzatos erők, melyeknek meghatározására nincs lehetőségünk...?” (Oz 1985, p. 129)

Megjegyezzük, hogy az egyébként kiváló munkát végző fordító a TSC nevét mindenütt az olaszos és nem a latinos formában hozza, ahogy pedig pontos lenne. A névben megmaradó utalást az iskolai funkcióra („college”) a kollégium szóval fordítja, jóllehet akkoriban nem szolgált diákotthoni célokat.

2. „Szeretetről, sötétségről”

Ez a könyv önéletrajznak íródott. 2002-ben jelent meg héberül, remek magyar fordítását a 2004-es angol kiadás (*A Tale of Love and Darkness*) alapján Szántó Judit készítette el, első ízben 2006-ban jelent meg az Európánál, majd három további kiadás is készült, a legutóbbi 2020-ban. Ámosz Oz többször is

említi, hogy édesapja a TSC épületében dolgozott. Egy helyen pl. leírja, hogyan mentek el szüleivel szombatonként a déli elővárosban lakó nagybátyjához:

„Innen [a King George Street felől] lejtmenetben ballagtunk tovább a Terra Sancta Főiskola felé (ahol később majd apám dolgozik tíz éven át, a Függetlenségi Háború és Jeruzsálem ostroma után, amikor el voltunk vágva a Scopus-helyi egyetemi épületektől, és a Nemzeti Könyvtár folyóirat-osztálya itt, egy harmadik emeleti zugban talált magának ideiglenes menedéket).” (OZ 2020, p. 71)

Leír azonban egy konkrét látogatást is, amely később inspirálta a Miháél, Miháél kezdő jelenetét. Ennek időpontja az elbeszélés szerint: *„Akkor kezdődött 1952 januárjának első hete.” (OZ 2020, p. 811)*

„Miután a függetlenségi háborúban eltorlaszolták a Szkopusz-hegyi egyetemi városhoz vezető utat, a Héber Egyetem több részlege a Terra Sancta épületbe költözött. Amikor odaértünk, megkérdeztük, hol a folyóiratrészleg, majd felmentünk a lépcsőn a második emeletre. (Ilyen téli napon csúszott meg ugyanezen a lépcsőn a Miháél, Miháél Hännája, és talán a bokáját is kificamítja, ha egy Miháél Gonén nevű diák könyökön nem ragadja, hozzátéve, hogy neki nagyon tetszik a „boka” szó. Anya meg én akár szembe is találkozhattunk volna Miháéllal és Hännával, anélkül hogy felismertük volna őket. Azt a téli napot, amelyen anyámmal a Terra Sanctában jártam, tizenhárom év választotta el attól a másik téli naptól, amelyen a Miháél, Miháél írásába fogtam.)” (OZ 2020, p. 812)

A könyvtár elnevezése a könyvben időnként a Héber Egyetemhez kapcsolódik, olykor pedig mint „Nemzeti Könyvtár” szerepel. Palesztinában 1892-ben hoztak létre először kifejezetten a zsidó szerzők műveit gyűjtő könyvtárat. A Héber Egyetem 1925-ben ezt megkapta, és 2007-ig mint saját könyvtárat üzemeltette. Helyhiány miatt a városban több helyen is igénybe vettek épületeket, így a TSC épületét is. Olykor azonban előfordul a vegyes, „Zsidó Nemzeti Egyetemi Könyvtár” elnevezés is, tehát ezt tekintették „országos könyvtárnak”. 1960-ban a Givat Ram negyedben épült új épület a könyvtár befogadására, az egyetemtől már némileg függetlenül. A könyvtárat 2007-ben törvényileg úgy határozták meg, mint *National Library of Israel*. A Givat Ram-i épület is kevésnek bizonyult, ezért újabb fejlesztés mellett döntöttek. Jelenlegi épületét 2023-ban adták át, a Knesszet és az Israel Museum közti térségen épült fel.

A TSC épületének nagy részében tehát 1948 után a Héber Egyetem működik, a templomot pedig a néhány fős ferences közösség tartja fenn. A háztörténet fennmaradt köteteiből az tűnik ki, hogy az együttélés az egyetemmel messze nem volt felhőtlen. Többek között 1971. aug. 1-jén találunk egy tanulságos bejegyzést a háztörténetben, amely négy pontban foglalja össze a ferencesek panaszait:

1. Az udvaron áldatlan állapotok uralkodnak.
2. Úgy parkolnak, hogy az akadályozza a mi autónkat.
3. Éjszaka hangoskodás van.
4. Az ablakból szemetet dobnak az alsó teraszra.

Miután az épület nagy részét bérbe adták a Héber Egyetemnek, a ferences közösség életében a lelkipásztorkodás került a középpontba. A környéken ekkor még nagyobb számban éltek keresztyének, akik nem tudtak bejutni a plébániatemplomba (az Óvárosba, tehát Jordániába eső San Salvatore-templomba), ezért ide jártak. A TSC lényegében mint plébánia működött. A háztörténetben olvasunk körmenetekről, temetőgondozásról, elsőáldozásról, Mária Légioról. A rendház működtetésében két nővér volt a segítségükre (a CIM, vagyis a Mária Szeplőtelen Szívének Ferences Nővérei kongregációból), de 1968 után őket visszahívták innen, létszámgondjai voltak a rendjüknek. Egyre nehezebb lett segítőköt találni. 1967 után, amikor az arab nyelvű szentmise elérhetővé vált a San

Salvatore-templomban, majd a Beit-Hanina negyedben épült templomban, érezhetően csökkent a hívek száma. Vasárnapi szentmise ezután franciául és angolul volt. A Szent Antal-nővérekhez naponta jártak misézni a ferencesek, de 1969-ben ezt le kellett mondaniuk. 1973-tól elhagyják az addig szokásos virágvasárnapi körmenetet.

1969. február 21-én bomba robbant a TSC előtti tér túloldalán, ahol a modern, 1961-ben épült Amir Center épület földszintjén *Supersol* (más olvasat szerint: *Suferzál*) néven önkiszolgáló üzlet van ma is. A ferencesek szakácsa éppen akkor az üzletben tartózkodott, de csodával határos módon nem esett baja. Az eset behozta a közgondolkodásba a biztonsági ellenőrzés igényét. Ezután a TSC épületébe is csak ellenőrzés után lehetett belépni, az ott lakók vagy ott dolgozók belépőkártyát kaptak.

Az egyetem életéről a háztörténetben csak annyi említést találunk ebből az időszakból, hogy 1960 novemberében a könyvtárat elköltöztették, mert elkészült az új épület a Givat Ram negyedben, de a felszabaduló helyeket nem adták vissza a Kustódiónak, hanem tovább használták.

A TSC 1967-ben, a hatnapos háború alatt (ahogy már 1948-ban is) menedékkül szolgált a Cenákulum melletti ferences rendház lakóinak, mivel az ottani kolostorban harcálláspontot alakítottak ki. A háború után megszűnt a két rendház elszakíttósága a San Salvatore-nyaháztól, amely addig Jordánia területére esett.

1968. október 19-i dátummal érdekes bejegyzést találunk a háztörténetben. Ekkor kezdi meg előljárói szolgálatát Vito Gaiani. Följegyzi, hogy semmi nyomát nem találta a *historia domus*nak a kezdetektől 1956-ig, utána pedig 1962 júliusa és 1968 októbere között szintén hiányzik minden. („Az öregek” még emlékeznek rá a Kustódiában, hogy a házi krónikákat mindig rejtegetni kellett, mert „ellopkodták”).

A rendházi épületrész szabad szobáiba időnként befogadtak hosszabb időre, egy vagy több tanévre szállást kérő papokat. 1973-ban döntés született, hogy ezt csak a ferences rendi közösségekre korlátozzák, így pl. kapucinusok jöhetnek, de egyházmegyes papok nem. 1973. aug. 14-én lett a rendház lakója P. Frédéric Manns OFM, a strassbourgi provincia biblikus tanára, aki itt kezdte meg 2022-ben bekövetkezett haláláig tartó jeruzsálemi tanári és kutatói munkásságát. 1974. jún. 28-án pedig megjön P. Thaddée Matura OFM, a montréalai provinciából, aki 1954-1972 között Taizében élt. A háztörténet jegyzője hozzáfűzi: „*Sembra un uomo e religioso straordinariamente in gamba.*” („Úgy tűnik, rendkívül derék ember és szerzetes.”)

A hatnapos háború után a Kustódia elindította az épület visszaszerzésének folyamatát. Először közvetett módon kísérelték meg ezt: odaigérték egy biztosítótársaságnak, amely vállalta, hogy kiteszi az egyetemet, de végül nem sikerült nekik. Végül a Kustódia 1993-ban pert indított az egyetem ellen, hogy kimenjenek. Az épület 1999. június 30-ikával került vissza a Szentföldi Kustódia használatába (*Acta Custodiae Terrae Sanctae* 2000, pp. 181-182). A diskretórium 1999. július 1-i üléséről szóló híradás már közli az átadás tényét. Július 5-én hálaadó szentmisét is muttattak be ezért.

III. A biblikus intézet kollégiuma és a médiaközpont

Az épületet rossz állapotban kapta vissza a Kustódia, hiszen az egyetem már évek óta tudta, hogy ki kell mennie onnan. A visszavétel után a tantermek helyén szobákat alakítottak ki, ezzel meghatározták az épület további funkcióját.

Ma a TSC továbbra is otthont ad egy állandó ferences rendházi közösségnek, amelynek tagjai különböző területeken szolgálják a Szentföldet. A 2025-ös káptalant követő helyezések nyomán a gvardián Nicolás Márquez OFM, mexikói filozófiatanár, a teológiai alapképzés koordinátora. A vikárius (és egyúttal ökonómus) a bosnyák Željko Barbarić, akinek a Szent Sír bazilikában van megbízatása. Az állandó ferences közösségnek hat tagja van, de találunk még négy ferencset a doktoráló hallgatók között is. Az épület *egyik fő feladata* ugyanis, hogy otthont adjon a *Studium Biblicum Franciscanum* (SBF), a

Flagellatio hallgatóinak. Közülük 13 egyházmegyes pap lakik itt. A kialakult szokás szerint az SBF első éves hallgatói itt kezdik meg jeruzsálemi tartózkodásukat, néha még a II. évre is itt maradnak, de utána átköltöznek a *Flagellatio* kolostorába.

Az épület *másik fő feladatának* az I. emelet ad teret. Itt helyezték el a Kustódia kommunikációs irodáját, egyes nyelvek szentföldi magazinjának szerkesztőségét, és a *Christian Media Centert*, amely több nyelven hírműsorokat készít a Szentföldről. Ezt az intézményt ugyan a Kustódia finanszírozza, de az összes keresztény felekezet működteti, és a hetente készített híradóban mindegyiknek bemutatják az eseményeit. A médiaközpont működése felett a helyi gvardiának nincs joghatósága.

A földszinten a kápolna és a hozzá tartozó helyiségek jelentik az épület *harmadik feladatát*: a lelkipásztorkodás helye. Ilyen minőségében Jeruzsálem latin plébániájához, a San Salvatore templomhoz tartozik. A kápolnában vasárnap 11.30-kor angol nyelvű szentmise van, amelyet mindig valamelyik ferences pap mond, a hívek leginkább indiai és filippínó nemzetiségűek. 14 órától pedig a malajalam nyelvű indiai vendégmunkásoknak van szentmise. Időnként a filippínó közösség is elkéri a kápolnát.

A TSC épületében működő funkciók várhatóan a jövőben is szükségesek lesznek, de az épület másfajta használatáról is folyik gondolkodás. Felmerült, hogy itt lehetne elhelyezni a teológiai alapképzést, és/vagy a biblikus intézetet, de állítólag vevők is jelentkeznek a központi fekvésű épületre, amely ráadásul szomszédos a miniszterelnöki rezidenciával... Lehetséges, hogy tíz év múlva már történelem lesz, amit a jelen állapotról írtunk – éppen ezért érdemes volt rögzíteni.

IV. Irodalom – References

Acta Custodiae Terrae Sanctae (2000). **45**.

Collegio „Terra Santa” (1929). *La Terra Santa*, **9**: 276–281.

Cronaca. Collegio Terra Santa (1939a). *La Terra Santa*, **19**(7): 223.

Cronaca. Collegio Terra Santa (1939b). *La Terra Santa*, **19**(11–12): 313.

HORVÁTH ZS. (1927): Különféle szerzetesrendek és intézetek a Szentföldön. In: ZADRAVECZ I. (1927): *Szentföld*. 1. kötet, Szentföld Magyarországi komiszáriátusának kiadása, Budapest.

KROYANKER, D. (1999): *The Terra Sancta Compound, Jerusalem. Biography of a Place – Profile of a Period, 1926-1999*. The Hebrew University, Jerusalem.

OZ, Á. (1985): *Miháél, Miháél*. Európa Kiadó, Budapest. (ford. Molnár Eszter).

OZ, Á. (2020): *Szeretetről, sötétségről*. Európa Kiadó, Budapest. (ford. Szántó Judit)

PIERACCINI, P. (2000): *Cattolici di Terra Santa (1333-2000)*, Pagnini e Martinelli, Firenze.

PIERACCINI, P. (2006): Un’Università cattolica a Gerusalemme?: L’Opera Cardinal Ferrari e il Collegio francescano di Terra Santa (1923-1948). *Antonianum*, **81**: 136-161.

Terra Sancta College (2005). *La Terra Santa*, **85**(2): 25.

doi:[10.29285/actapinteriana.2025.11.13](https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2025.11.13)

160 éves a Szentföldi Kustódia nemzetközi ferences szeminárium Jeruzsálemben

Narczyz Klimas OFM

Studium Theologicum Jerosolymitanum, 9100101 Jerusalem, St. Saviour's Monastery

Curia Generalizia OFM, Roma

narczyzklimas141@hotmail.com

Klimas, N. (2025): 160 éves a Szentföldi Kustódia nemzetközi ferences szeminárium Jeruzsálemben. The international Franciscan seminary of the Custody of the Holy Land in Jerusalem marks its 160th anniversary. Acta Pintérian, 11: 13-29.

Abstract: It was only recently that the Franciscan Custody of the Holy Land set up its own formation structures and organized its own theological formation. This study of archivist material reviews the events of the last 160 years during which such structures were put in place. The author himself being a professor of Church History and serving permanently in the Custody, he offers fundamental information about what has been called the „Seminary” in Jerusalem. Efforts to find ways of cooperation with other seminaries are also presented.

Cikk fordítása: Narczyz Klimas (2024): 160-lecie Franciszkańskiego Międzynarodowego Seminarium Kustodii Ziemi Świętej w Jerozolimie, *Przegląd Kalwaryjski*, **28**: 55-80.

I. A Teológiai Szeminárium megalapításának történelmi körülményei

A 19. században a Közel-Kelet számos konfliktustól szenvedett. Az Oszmán Birodalomban gyors változások mentek végbe. Az új európai helyzethez való alkalmazkodás érdekében megpróbálták modernizálni az államot. A szultánok által végrehajtott reformok lassították a birodalom szétesését, amely 1815-ben, a bécsi kongresszussal kezdődött. II. Mahmúd szultán (1808-1839) különösen törekedett reformok bevezetésére. Egyiptomban a változásokat elsősorban Muhammad Ali (1805-1849) vezette be. Fiával, Ibrahim pasával együtt meghódította Palesztinát és Szíriát. Megnyitotta a Szentföldet a nyugati világ előtt, lehetővé téve a zarándoklatokat.

Az 1830-as években Muhammad Ali alatt bekövetkezett változásokat I. Abdülmecid hivatalosan is megerősítette 1856-ban. A szultán kimondta a birodalom minden alattvalója számára az egyenlőség elvét vallási vagy faji megkülönböztetés nélkül. Az európai országok növelték jelenlétüket, amint azt például a diplomáciai képviselők számának növekedése is bizonyítja. 1838-tól Jeruzsálemben brit konzulátus működik, 1842-től porosz, 1843-tól francia, 1858-tól orosz konzulátus, majd néhány évvel később az Egyesült Államok is megjelenik. 1904-re már a következő országok konzulátusai működtek Jeruzsálemben: Németország, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Olaszország, Ausztria, Oroszország, Spanyolország és Perzsia (vö. BAEDEKER 2016, pp. 20-21).

1847-ben IX. Piusz pápa úgy döntött, hogy visszaállítja a jeruzsálemi latin patriarchátust. Az első pátriárka Giuseppe Valerga püspök lett. Jól ismerve a helyzetet és a szerzetesek álláspontját, erősen

kritikusan viszonyult hozzájuk, és megbízatásának kezdetétől fogva eltökélt volt abban, hogy a ferenceseket a lazaristákkal vagy a jezsuitákkal váltsa fel (lásd BUFFON 2005, pp. 11-12; vö. GEFAELL 2000, pp. 196-217).

Ugyanez az elképzelés vezérelte M. Botta francia konzult is, aki amellet érvelt, hogy

„a ferencesek kuszódiját meg kell szüntetni, és helyébe a latin pátriárka joghatósága alá tartozó, minden katolikus nemzetből származó egyházmegyei papokból álló intézményeket kell állítani. A papok többségének azonban Franciaországból kell származnia. Ez az »elit« képes lenne megállítani az ortodoxok provokációit, és biztosítani a katolikus hit terjedését.”

Elképzelése fokozatosan megvalósult, amikor különböző franciaországi szerzetesi intézmények érkeztek a Szentföldre.⁷

Ez az új helyzet egyrészt lehetővé tette a Kuszódia ferencesei számára, hogy újraindítsák és fokozzák tevékenységeiket, amelyek közül talán a legfontosabb a kuszódiahoz kapcsolódó iskolák reformja és számának növelése, másrészt pedig előmozdította a helyi hivatásokat is, ami miatt hasznosnak tűnt volna egy szeminárium létrehozása, ahol helybéli jelöltek is fogadnának, szemben Valerga pátriárka véleményével, miszerint a helybéli papság kialakítása túlzottan időigényes lenne, és a pátriárkához kell kapcsolódnia (vö. BUFFON 2000, pp. 154-155).

II. A Szeminárium első időszaka: 1864-1970

A 16. századtól a San Salvatore-kolostor lett a Közel-Keleten dolgozó ferencesek elsődleges lakóhelye. A Kuszódia nemcsak a világ különböző részeiről érkező szerzeteseket fogadta, hanem igyekezett felkészíteni őket az apostolkodás új formáira is, amelyekre korábban nem voltak felkészülve. Hivatalosan a San Salvatore Teológiai Szemináriumát 1866-ban alapították, de tudjuk, hogy a 17. század óta már léteztek úgynevezett főiskolák (*collegio*), amelyek a Szentföldre érkező új misszionáriusokat készítették fel. Akkor még nem volt szó igazi szemináriumról a leendő papok teológiai képzésére, mivel mindazok, akik a Szentföldre érkeztek, már felszentelt papok voltak. Ebből a célból a 17. századtól kezdődően arab nyelvű intézeteket vagy főiskolákat hoztak létre az új misszionáriusok felkészítésére. Ilyen intézetek jöttek létre Jeruzsálemben, Kairóban, Damaszkuszban, Harissában, Betlehemben, Ramléban és Aleppóban az arab nyelv, valamint Nicosiában a görög nyelv számára (vö. KLIMAS 2019, pp. 521-558).

Maga XIV. Benedek pápa híres, 1746-os rendeletében (*Constitutio Benedictina*), amely jóváhagyta a Szentföld új statútumait, előírta, hogy a San Salvatore kolostorban lelkipásztori teológiai képzést tartsanak az új misszionáriusok számára. Azt is kérte, hogy a San Salvatore kolostorban hozzanak létre egy tanulmányi házat, ahol egy lektor hetente háromszor tartana órákat erkölcsről, lelkiéletéről és a ferences regula magyarázatáról, „*prout in Christianitate practicatur*” (ahogy az a keresztyén vidékeken szokásos). Egy másik pápa, IX. Piusz, 1846-ban megerősítette XIV. Benedek statútumait, és felkérte a szerzeteseket, hogy folytassák a misszionáriusok képzését ugyanebben az intézményben.

A Rómában kiadott irányelveket követve időrendi sorrendben megalakultak a ferences szemináriumok, vagyis a Kuszódia növendékházai:

⁷ A következő intézmények jöttek francia meghívás és közvetlen támogatás nyomán: 1873, kármelita nővérek; 1874, a Notre Dame de Sion testvérei; 1874, a Keresztyén Iskolatestvérek kongregációja; 1878, az Afrikai Misszionáriusok kongregációja; 1879, a Bétharram-i Szent Szív papi kongregáció; 1883, domonkos nővérek; 1884, klarisszák Paray-le-Monialból; 1886, vincés nővérek (irgalmassok); 1887, a Szűzanya Mennybevételének Rendje. Vö. BUFFON 2005, pp. 17, 510.

- 1852-ben a názáreti noviciátus,⁸
- 1861-ben a San Giovanni in Montana (Ain Karem) szeminárium, amelyet 1862-ben Harissába helyeztek át,
- 1863-ban a San Salvatore Teológiai Szeminárium,
- 1873-ban a betlehemi Filozófiai Szeminárium, amelyet néhány évre a San Giovanni in Montanába, majd 1883-ban ismét Betlehembe helyeztek át.⁹

Ismert tény, hogy a szeminaristák első csoportját, akik 1861-ben a Szentföldre érkeztek tanulni, a San Giovanni in Montanába küldték.¹⁰ A csoportban hat klerikus volt a Szeráfi Provinciából (Umbria), filozófiahallgatók. Röviddel ezután, 1862-ben áthelyezték őket a harissai főiskolára, ahol folytatták filozófiai tanulmányaikat, pontosan ott, ahol az arab nyelvű „stúdium” is volt.¹¹ Csak néhány évvel később, 1873-ban helyezték át a filozófiai stúdiumot Betlehembe.

A filozófiahallgatókat, miután befejezték tanulmányaikat Harissában, Jeruzsálembe helyezték át. Erről maga a szentföldi kuszto, Serafino Milani tanúskodik, akinek 1863-ban erkölcsstani lektort kellett találnia a diákok számára, és egy másikat a dogmatika tanítására. Ez azonban nem okozott gondot a szeminárium működésében, és így ez a kolostor lett a Teológiai Szeminárium székhelye már 1863-ban.

A San Salvatore-i szeminárium tényleges megalapítása 1866-ban történt, amikor további hét hallgató érkezett a velencei provinciából, és később két novícius is csatlakozott hozzájuk. Mindez nem kis problémát okozott a kusztoznak, mivel a San Salvatoreban nem volt elég szoba ahhoz, hogy minden növendéket befogadjanak, mind a filozófiai tanulmányaik befejezése után Harissából érkezőket, mind a Velencéből újonnan érkezőket.

1866-ban a miniszter generális, egy hónappal az említett nagy csoport hallgató érkezése előtt, ezekkel a szavakkal fordult a kusztohoz:

„Nincs szükség arra, hogy magyarázzam a Rend legtöbb tartományának siralmas helyzetét az olaszországi politikai események fényében, mivel mindenki ugyanolyan jól tájékozott, mint én”, majd azzal folytatta, hogy kérte, fogadják be ezeket a növendékeket Jeruzsálemben, hogy „megmentsék őket a felettünk kitörni készülő vihartól.” (ASCTS, Ministro generale, 9, Rev.mo P. Raffaele da Pontecchio, 1866)

⁸ A Kusztdia levéltárában megtaláljuk a názáreti noviciátus anyakönyvét, amelyet már 1851-ben elkezdtek vezetni: ASCTS, *Formazione, Registri di noviziato*, 3 (1851-1909). Hivatalosan, ugyanezen anyakönyv szerint, a noviciátus csak 1852. szeptember 30-án nyílt meg az *ad experimentum* létrehozással. Egyéb források a noviciátus létrehozását csak 1867-re teszik. Vö. ASCTS, *Cronache generali*, 32, p. 171. A kérdéshez lásd még a vitát, amelyet a Kusztdia Valerga pátriárkával folytatott a helyi hivatásoknak szóló növendékházakról.

⁹ Az adatok forrása a Kusztdia krónikája: ASCTS, *Cronache generali*, 32, p. 171: „1864-ben a San Salvatore kolostorban létrehozták a teológiai stúdiumot a fiatal klerikusaink számára”; p. 310: „Názáret. A noviciátus alapítása”; p. 314: „S. Giovanni. Filozófiai stúdium. 1867-ben a S. Giovanni in Montana-kolostorban elindították a filozófiai és matematikai stúdiumot a klerikusaink számára, ezért bővíteni kellett a kolostort”; p. 579: „Betlehem. Rekolektus szeminárium. 1873-ban a betlehemi kolostorunkban egy rekolektus szemináriumot alapítottak a retorika tanulmányozására az újonnan fogadalmazott klerikusaink számára”; p. 812: „Betlehem. Idehozták a filozófiai stúdiumot. Mivel a San Giovanni-kolostorban szűk volt a hely, a Kuszto atya, a miniszter generális és a diskretórium egyetértésével Betlehembe helyezte át. A rekolektusok pedig átmennek a San Giovanniba.” A „rekolektusok” kifejezés a Rendnek arra az ágára vonatkozik, amely 1570-ben Franciaországban jött létre, és a Cluys-ben létrehozott lelkigyakorlatos házuk alapján nevezték el őket. Elterjedtek Belgiumban és Észak-Németországban. 1680 táján 20 provincia, 420 ház és 9000 rendtag tartozott hozzájuk. Szentföldi jelenlétükről lásd DOMENICHELLI 1890.

¹⁰ Erről lásd az 1861-es diskretórium jegyzőkönyveket. ASCTS, *Atti discretoriali*, 11, p. 137.

¹¹ ASCTS, *Atti discretoriali*, 11, a 144. oldalon pontosítják, hogy az áthelyezés oka „a rendház egészségtelenül nedves levegője, amely káros az egészségre”. Vö. CASSINI 1855, pp. 395-396.

A kusztos azt válaszolta a generálisnak, hogy ez a levél felkészületlenül érte, különösen a lektorok kérdését illetően, akiknek ezeket a hallgatókat kellett volna tanítaniuk, de hiányzik a magiszter is, valamint nincs elég szoba az összes érkező befogadására (ASCTS, *Ministro generale*, 8, pp. 314-317).

Úgy tűnik, hogy 1867-ben megoldódtak a szobák és a kórus problémái, amelyek kicsik voltak (a jelenlegi, új templom a nagy kórusával még nem létezett) (vö. ASCTS, *Atti discretoriali*, 12, p. 84). Ugyanez igaz volt a filozófia előadóira is, mivel két olasz lektor érkezett. Érkezésükkel elmondható, hogy a San Salvatore-i Teológiai Szeminárium megkezdte rendszeres működését a szerzetesi élet és a tanulmányok tekintetében.

Nem tudjuk, hogy a kolostor melyik részében helyezkedett el a szeminárium. Egyrészt azért, mert a régi kolostor nagy részét lebontották az új templom építéskor 1882 és 1885 között, másrészt azért, mert nincs pontos tervrajzunk arról, hogy nézett ki a kolostor e nagyobb változások előtt. Erről csak egy rövid említésünk van a Kusztódiai Diskretórium jegyzőkönyvéből, amely 1881. július 28-i ülésén egy épületről beszél, amely a szeminárium és a San Salvatore kolostor többi része között helyezkedik el, hogy a második udvart képezze [...], hogy megkönnyítsék a munkát a San Salvatore új templomának építésére (ASCTS, *Atti discretoriali*, 14, p. 66). Ami a jelenlegi szemináriumi épületet illeti, az alsó emeleten egy boltívbe rögzített emléktáblából arra lehetett következtetni, hogy 1885-ben épült (ma már nem látni a feliratot) (*Voci d'Oriente* 1968, [jún.]: 16-17.).¹²

Néhány tanúság, vagy inkább vélemény szerint a Szentföldön nem voltak helyi hivatások. Ezt a tényt a kusztódiai levéltár dokumentumai cáfolják.

Az első előfordulás a názáreti noviciátus 1851-1909 közötti anyakönyvében található. 1851-ben az említett anyakönyv tartalmazza az aleppói Michael novícius nevét, aki a názáreti kolostorban tette le szerzetesi fogadalmát (ASCTS, *Formazione, Registri di noviziato*, 3, p. 1).

Egy másik esetet találunk 1863-ban, amikor május 26-án Francesco Pasquale Khalil-Hanna testvér Jeruzsálemből, a Szentföldi Kusztódia klerikus diakónusa meghalt a család házában. 23 éves volt, és hat éve volt szerzetes (*Necrologium* 1923).

Öt évvel később, 1868-ban, Ain Karembe a szeminaristák vagy filozófiai hallgatók között találunk egy bizonyos Antonius testvért Tripoliből (Szíria) „Obs. Cust. Terrae Sanctae” megjelöléssel, valamint egy másik növendéket, Leonardus testvért Tripoliből, hasonló megjelöléssel. Számos más nevet is találunk ugyanebben az évben a Kusztódia különböző kolostoraiban, amelyek keleti származásra utalnak (vö. *Prospectus* 1868, p. 24).

A *Risorgimento* idején a szerzetesek Itália különböző részeiről és tartományából özönlöttek Jeruzsálembe, hogy folytassák tanulmányaikat, mivel ez Olaszországban a szerzetesrendek feloszlátása miatt nem volt lehetséges. Hasonló sorsra jutottak a szemináriumok több európai országban, köztük Spanyolországban is.

A „Teológiai Stúdiumból”, ahogy eredetileg nevezték, olyan szerzetesek kerültek ki, akik a Kusztódiában végzett szolgálatuk során életükkel tettek tanúságot, ahogyan az 1861-es damaszkuszi vértanúk is, akiket XI. Piusz pápa 1926-ban boldoggá avatott. Sokan mások, akik Jeruzsálemben tanultak, különböző területeken tűntek ki, legyen szó lelkipásztori munkáról, a Szentírás tanulmányozásáról vagy a régészetről, bemutatva a korai jeruzsálemi egyház életét és tudományos munkákat publikálva a Szentföld különböző helyein végzett ásatásokról.¹³

¹² Az új templom építéséhez lásd BRLEK 1986, pp. 1-38.

¹³ Érdekes megjegyezni, hogy a Szentföldi Kusztódia professzorai 1955. február 22-én Emmauszban tartották első konferenciájukat, amelyen a stúdiumokat összehangolták az Általános Konstitúciók szabályaival, megadták a „provinciai (kusztódiai) lektor” címet azoknak, akik tanítanak vagy szeretnének tanítani és akik nem szereztek akadémiai fokozatot, valamint megnövelték a tanítási napok számát, hogy elérje az Általános Konstitúciókban előírt 200-at. A megtárgyalt szabályok azután érvényesek lesznek a San Salvatore szemináriumára, Betlehemre és

Kezdetben a növendékek többsége külföldi volt, és csak a későbbi években fogadott a Kusztódia olyanokat, akik közvetlenül a Kusztódiába léptek be. Sajnos nagyon kevés információnk van a stúdium létezéséről és működéséről a kezdeti években. Néhány információt a seminaristák által alapított *Voci d'Oriente* („Kelet Hangjai”) című folyóiratból lehet leszármazni.¹⁴

Ezt a folyóiratot a hallgatók adták ki 1933 és 1939 között, de aztán az arab–zsidó zavargások miatt 1947-ig felfüggesztették. 1947-ben azonban újra megjelent, de csak 1948-ig, az Izrael Állam kikiáltását követő háború miatt. 1962-ben újraélesztették, de utána már csak 1970-ig működött.

1960-ra úgy tűnik, hogy a helyzet szépen helyreállt, ami a tanulmányokat és a Szentföldi Kusztódia hivatásainak felkészítését illeti. A Kusztódia hivatalos krónikája szerint ebben az évben négy szeráfi kollégium működött, amelyek közül kettő előkészítő volt, mint a harissai előkészítő tanfolyam 20 hallgatóval, 6 tanárral és 9 tanítóval; az egyiptomi alexandriai előkészítő tanfolyam 28 hallgatóval és 6 tanárral; egy emmausi középiskolai stúdium 44 hallgatóval és 8 tanárral; és a római Nemzetközi Szentföldi Kollégium (a IV Miglio Appio városnegyedben) 95 hallgatóval és 11 tanárral, amelynek előkészítő része Città di Castellóban volt 45 hallgatóval.

A Szentföldre érkező növendékek képzése Betlehemből folytatódott a gimnáziumi kurzussal, 22 klerikussal (10 olasz és 12 keleti) és 11 tanárral. A tanulmányok a jeruzsálemi teológiával zárultak, 13 hallgatóval, köztük 2 arabbal, 2 spanyollal és 9 olasszal, valamint 14 professzorral (utóbbiak közül többen nyelvtanárok lehettek). A teológián tanított hét tantárgy a következő volt: Szentírás, erkölcsan, dogmatika, kánonjog, egyháztörténet, patológia és liturgia, valamint az arab és a görög nyelv (ASCTS, *Cronache generali*, 37, pp. 182-183).

A fent említett *Voci d'Oriente* című folyóiratból megtudjuk, hogy az 1968-1969-es tanévben átszervezték a Teológiai Stúdiumot, amelybe felvették az arab és a héber nyelvet is. Természetesen a fő hely továbbra is a Szentírásé maradt, amelyet Emmanuele Testa atya tanított.¹⁵ A patológiát ekkor Bellarmino Bagatti oktatta. A bibliai kirándulásokat Guido Lombardi vezette. Ezekhez a kurzusokhoz a San Salvatore diákjainak hetente háromszor délután át kellett menniük a Flagellatióba, miáltal – ahogy az egyik növendék hangsúlyozta – egyetemi hallgatók lettek a Flagellatio Biblikus Intézetben (Vö. RAIMONDO 1968/69, p. 9).¹⁶

Ez azonban problémákat okozott. Erminio Roncari atyát tájékoztatták „a *Flagellatio* hallgatói, felettesei és professzorai közötti belső nehézségekről, amelyek részben annak tudhatók be, hogy az intézet teológiai hallgatókat vett fel a biblikus studensek mellé, és ez konfliktust okozott közöttük. A kusztos atya mindkét felet kikérdezte abban a reményben, hogy lecsillapítja a helyzetet.” (ASCTS, *Atti Discretoriali*, 28, p. 559)

A San Salvatore növendékei levelet írtak Agostino Calamarini vizitátor atyának, melyben felvázolták a szeminárium összes problémáját, minek alapján a szeminárium „így már nem tartható fenn, mert a

Emmauszra. Jelen van 5 tanár Jeruzsálemből (Ignazio Mancini *prefectus studii*, Basilio Talatinian, Virgilio Corbo, Antonio Olivan, Maurilio Sacchi), 4 Betlehemből (Raffaele Angelisanti, Sabino de Sandoli, Giuseppe Cisternino, Andrea Balbo) és 5 Emmauszból (Vito Insante, Giuseppe Incelli, Pacifico Gori, Raimondo Boveda, Espedito Lisiecki). ASCTS, *Formazione*, Carteggio, Miscellanea 1, Prefetto degli Studi.

¹⁴ Az első szám 1933-ban jött ki. A San Salvatore szeminárium történetében volt még egy próbálkozás folyóirat indítására, ezúttal lengyelül, *Perla Misji*, vagyis „A missziók gyöngye” címmel. 1985-ben indult, és 1995-ig élt, lévén hogy ebben az évben Krakóban elindult a *Ziemia Świąta* („Szentföld”) folyóirat lengyelül.

¹⁵ Ezt a professzort az egyik hallgató, A. Raimondo, így jellemezte: „a biblikus és profán tudományok kimeríthetetlen forrása, a permanens globális kontestáció egyedülálló támogatója. Megvan a képessége, hogy a hallgatókat új életre támassza”. RAIMONDO: *San Salvatore*, p. 8.

¹⁶ A szerző hangsúlyozza a program fáradozásait, és a kurzusok utáni kimerültség orvosságát, amikor így ír: „Kimerülten jövőnk vissza, emiatt muszáj megállni a bazársor némelyik bódéjánál, hogy erőre kapjunk némi orvosságtól, ahogy azt minden szorgos diák teszi.”

jelenlegi helyzetben nem tölti be küldetését”, és javaslatokat soroltak fel azok megoldására. A javaslatok között szerepelt, hogy a jelenlegi klerikusokat

- a) küldjék el olasz szemináriumokba, hogy ott fejezzék be teológiai tanulmányaikat,
- b) vagy küldjék a szaléziakhoz,
- c) vagy küldjék őket a patriarkátusi szemináriumba.

Ezután további javaslatokat tettek egy valódi Nemzetközi Ferences Szeminárium létrehozására:

- a) elegendő számú klerikus a szeminárium újranyitásához;
- b) elegendő számú hozzáértő professzor, akiket rotációban váltanának, ha valamelyikük fáradtnak vagy alkalmatlannak bizonyul;
- c) nemzetköziség mint pozitív elem a misszionáriusok számára;
- d) a más provinciákból érkező diákok ismerjék meg a Kustódia problémáit, ami segítené őket abban, hogy maradhassanak vagy együttműködhesse a Kustódiával. Mindent meg kell tenni a program és a tanulmányok színvonalának javítása érdekében.¹⁷

A következő tanévben azonban teljesen új helyzet állt elő, amikor a növendékek alacsony száma miatt klerikusainknak Betlehembe kellett költözniük, hogy a szalézi atyáknál tanuljanak. Ráadásul az 1970-1971-es tanévre már csak egy klerikus teológus maradt a Szentföldön (ASCTS, *Cronache generali*, 37, pp. 600-601).

A Szentföldön működő különböző egyházi studentátusok egyesítésének problémáját, amely már jó néhány éve felmerült, a Kustódia tanári karának ülésein is megvitatták az 1968-69-es tanévben. „Az [1969.] május 29-én a Campo dei Pastoriban tartott értekezleten a lektorok megállapodtak abban, hogy legalább néhány studentátussal kísérletet tesznek egyesülésre, a felelősökkel való kapcsolatfelvétel feladatát pedig a Prefectus Studii-ra bízák.” (ASCTS, *Cronache Generali*, 37, p. 580)

„Felvettük tehát a kapcsolatot a szaléziak tanulmányi prefektusával Cremisanban, és mivel tantervük kevésbé különbözött a miénktől, a szaléziak rektorának beleegyezésével úgy döntöttünk, hogy teológusainkat a szaléziakhoz küldjük tanulni. Ennek megkönnyítése érdekében mind a négy diákot áthelyeztük a betlehemi kolostorba, mivel az Cremisanhoz közel van, az onnan könnyen megközelíthető. A cremisani tanév 1969. október 15-én kezdődött egy szentmisével, amelyet Msgr. Pio Laghi jeruzsálemi apostoli delegátus és sok más pap celebrált. Az előző évben a Kustódia elfogadta, hogy a passzionista klerikusok a San Salvatoreban végezzék a teológiát, 1969-ben viszont, mivel a szeminárium zárva tartott, a diskretórium engedélyezte számukra, hogy Betlehemben a szemináriumunkban lakjanak, hogy klerikusainkkal együtt könnyen átmehessenek Cremisanba.” (ASCTS, *Cronache Generali*, 37, p. 581)

„Ebben az évben (1969-1970) a San Salvatore Teológiai Szeminárium üresen maradt, mivel a négy teológushallgatót – fr. Bartolomeo Pirone, fr. Marun Younan és fr. Alberto Prodomo negyedéves hallgatókat, valamint fr. Antonio Raimondo másodéves hallgatót – a betlehemi Szent Katalin-kolostorba osztották

¹⁷ A San Salvatore szeminárium fejlesztésének szándékát megerősíti egy hosszú levél, amelyet a növendékek írtak: Michele Piccirillo IV. éves, Bartolomeo Pirone III. éves, Andrea Parent IV. éves, Alberto Prodomo III. éves és Marun Younan III. éves hallgatók, P. Agostino Calamarini OFM vizitátornak. A hosszú levelet iktatták mint jelentést is az 1968-as kustódiai káptalan anyagában. Bemutatják a szeminárium életének minden oldalát: lelkiélet, fegyelmi élet (kapcsolat a magiszter atyával), kapcsolat a klerikusok közt, a lektorok és a klerikusok közt, sport és rekreáció, vakáció, kapcsolat a San Salvatore közösségével, tanulmányi munka, lebontva az egyes tantárgyakra: dogmatika, biblikum, morális, patrisztika, egyháztörténet, kánonjog, arab nyelv, megjelölve a tanárok tanítási színvonalát és az anyag minőségét. Vö. ASCTS, *Capitoli Custodiali*, p. 14.

be, és a cremisani szalézi atyák teológiai intézetébe jártak. Az első három a tanév végén teológiai bakkalaureátust szerzett, mivel a cremisani intézet a római Pontificio Ateneo Salesiano-hoz van affiliálva. (ASCTS, Cronache Generali, 37, p. 647)

III. A Szentföldön működő különböző szemináriumok

Ezekben az években, amikor a hivatások válságát éltük, szóba került a Szentföldön működő különböző szemináriumok összevonása is: a miénk a San Salvatore kolostorban, a Beit Jala-i Egyházmegyei Szeminárium, a cremisani Szalézi Szeminárium, a Kármelita Szeminárium a Kármel hegyn, és az, amelyet már ismertünk a hozzánk érkező hallgatókon keresztül, a Betániai Passzionista Szeminárium.

Az első kísérletre akkor került sor, amikor növendékeink 1969-ben a Szalézi Szemináriumba mentek tanulni, illetve amikor egy évvel korábban a Passzionista Szeminárium átjött hozzánk, majd a cremisani Szalézi Szemináriumban folytatta tanulmányait a mi hallgatóinkkal. Ezt követően mind a Patriarkátusi Szeminárium, mind a Kármelita Szeminárium pozitívan reagált, ahogy természetesen a passzionisták is, akik már egyesültek velünk. A Patriarkátusi Szeminárium azonban azonnal tisztázta, hogy ez csak a kurzusokat érinti, nem pedig a közös lakóhelyet.¹⁸

Röviden bemutatom mind az öt, ill. hat intézmény vagy szeminárium kezdeteit és fejlődését, amelyekhez a csatlakozás gondolata felvetődött, legalábbis ami a tanulmányokat illeti.

A Patriarkátusi Szeminárium

1847-ben a Szentszék visszaállította a jeruzsálemi latin patriarkátust, melynek püspöke Giuseppe Valerga lett. 1852-ben úgy döntött, hogy szemináriumot nyit Jeruzsálemben 32 helyi jelentkezővel. 1857-ben a szemináriumot Beit Jalába helyezték át, ahol 1892-ig maradt. Ettől az évtől kezdve visszatértek Jeruzsálembe, ahol 1936-ig maradtak, amikor véglegesen letelepedtek Beit Jalában. A szeminárium fogad diákokat az egyházmegye határain belüli országokból, valamint azokon kívülről, köztük libanoniakat és szudániakat is, mivel ez a CELRA, az Arab Régiók Latin Püspöki Konferenciájának egyetlen egyházmegyei szeminárium. 1967 óta a szeminárium a Lateráni Egyetemhez van affiliálva.

A Passzionista Szeminárium

A passzionisták 1903-ban érkeztek a Szentföldre, miután elmenekültek Franciaországból a szerzetesrendek feloszlásáról és kiutasításáról szóló törvények miatt, amelyeket Combes miniszter törvénye vezetett be. Először az asszumpcionista atyák vendégeként szálltak meg a Notre Dame-ban, majd Betániában, ahol a Szent Szív Szolgálólányai (San Quintino) Kongregációjának apácái hajlandóak voltak átadni a helyet. A háborúk és nyugtalanságok hosszú időszaka után 1967-ben a házat Észak-Olaszország tartományának bízta, ahonnan a teológiahallgatók 1968-ban Jeruzsálembe érkeztek. A három teológiahallgató csatlakozott a San Salvatore hat növendékéhez, akik *„gazdagok voltak a szívellyességben és az őszinte barátságban”*. Ahogy A. Ferrari passzionista atya írja: *„Úgy vélem, hogy a San Salvatore az első kísérlet a Szentföld különböző teológiai stúdiumainak egyesítésére. Remélhető,*

¹⁸ Erről a témáról a San Salvatore növendékei egy kérdőívet állítottak össze, amellyel a másik négy szeminárium véleményét akarták megtudni. Vö. PICCIRILLO 1968, pp. 3-5.

 s hiszem, hogy néhány éven belül szükségessé is válik, hogy a kísérlet kiterjedjen, és elérje a Szentföld összes szemináriumát.” (FERRARI 1969, pp. 14-17)

A Szalézi Szeminárium

A szaléziak is megnyitották n vend kh zukat a Szentföldön, filozófiai és teológiai képzést egyaránt szervezve. Először a filozófia nyílt meg Cremisanban 1929-ben, de 1956-ban először Alepp ba, majd a libanoni El-Houssounba helyezték  t. A teológiai tanulmányok 1928-ban kezdődtek Betlehemb n. A Szentírás professzorainak hiánya miatt 1934-ig a szaléziak a betharami Szent Szív atyákkal vettek részt ezeken a kurzusokon, akiknek nemzetközi teológiai st diumuk volt Betlehemb n.¹⁹ 1938 és 1957 között a máltai lovagrend átengedte ingatlanát a szal ziaknak Tanturban. A nehéz helyzet miatt a teológiai hallg t k 1949-b n Betlehemből oda költöztek. 1957-b n azonban a n vend kh zat Cremisanba helyezték  t. 1965-b n a st dium a római Pontificio Ateneo Salesian hoz csatlakozott, és attól az évtől kezdve bakkalaure tust is tudott adni hallg t inak (v . CHARBEL 1969, pp. 23-27). Az évek során számos szalézi professzor tanított a San Salvatore szemináriumában, ahogy számos ferences professzor is Cremisanban. 2004-b n a szalézi szeminárium ismét megváltoztatta a helyszínét, mivel Cremisan az Izraelt Palesztin t l elválasztó falon t lra került. Ezúttal Jeruzsálem nyugati részének egy központi helyére, az egykori Ratisbonne kolostorba költöztek, ahol a mai napig működnek. 2012-b n az oktatás nyelvét olaszról angolra változtatták.

A B tharramit k Szemináriuma

A bemutatott st diumok mellett ott volt a betharrami atyák rezidenciája is Betlehemb n. A tizenkilencedik század végén a betlehemi rezidencia az egész kongregáció központjává vált. Hogy a szeminarist knak ne kelljen  l vetni k magukat a francia törvények által előírt kétéves katonai szolgálatnak, 1890-b n a káplánok rezidenciája fogadta be a kongregáció fiatal  jonc it. Amikor a kongregációt 1903-b n kiutasították Franciaországból, a szentföldi házat választották a skolasztik tus, és egy ideig a noviciátus hivatalos székhelyévé is. Eközben 1905-b n egy új rezidenciát nyitották Názáretben, amely 1911-b n fogadta a kétéves filozófiai program skolasztikusait. Az első világháború okozta megszakítás után, az 1920-as évek elején a két rezidencia ismét befogadta a filozófia és teológia skolasztikusait és professzoraikat: Betlehem 50 diák befogadására vált alkalmassá, a názáreti h z pedig több mint 30 f re bővült. Végül a kongregáció egy másik fontos és érdemdús tettet hajtott végre a Szentföldön, amikor 1932-b n elfogadták a Beit Jala-i patriark tusi szeminárium irányítását, és azt 1980-ig fenntartották. A második világháború után a betlehemi és a názáreti házak 1948-b n megsz ntett k skolasztik tusi funkciójukat, azzal együtt, hogy a kongregációt tartományokra osztották fel (CORNARA 2014, 14/3).

A Kármelita Szeminárium

Egy másik szerzetesrend, amely tanulmányi központot alapított a Szentföldön, a kármelita rend volt. 1920-b n a Kármel-hegyen megnyitották a „Missziós Szemináriumot” az arab nyelv tanulmányozására a keleti missziók számára. 1928-b n felavatták a „Nemzetközi Filozófiai Főiskolát”. Ez a st dium 1941-

¹⁹ A II. világháború alatt az olasz szal ziakat Betlehemb n internálták, ahol a szeminárium folytatta rendes  l tvitel t. Betelep tettek hozzájuk 5 olasz növendéket a B tharram atyáktól. G. Caputa az   cikkében kétségeit fogalmazza meg a szalézi hallg t k részvételéről a B tharram atyák stádiumában: „*I primi undici anni del Teologato Salesiano in Terra Santa: Betlemme 1929-1940. Documenti per scrivere una storia.*” <https://www.salesian.online/archives/5231?highlight=I%20primi%20undici%20anni>

ig maradt fenn, amikor a második világháború miatt több hallgató már nem érkezhett Európából.²⁰ 1945-től a növendékek visszatértek a Kármel-hegyre. 1953-tól az intézmény teológiai kurzust nyitott, amely azonban csak három évig, 1956-ig tartott. 1968-ban úgy döntöttek, hogy a kármelita hallgatókat csak a teológia első évére küldik a Kármel-hegyre, amelyet elsősorban a Szentírás és az üdvösségtörténet tanulmányozásának szenteltek, a teológiába és az alapvető erkölcszociológiába való általános bevezetéssel. A további teológiai tanulmányokat a Pápai Lelkiségi Intézet, a „Teresianum” Teológiai Karán kellett folytatni.

A Fehér Atyák Szemináriuma

A Szentföldön szemináriummal vagy tanulmányi központtal rendelkező vagy ma is működő különféle szerzetesi intézmények között végül meg kell említenünk a Fehér Atyákét. Charles de Lavigerie, mielőtt Algír érseke és a Fehér Atyák Társaságának alapítója lett, az *Oeuvre des Écoles d'Orient* (ma *Oeuvre d'Orient*) első egyházi igazgatója volt, és ebben az összefüggésben ismerkedett meg személyesen a szíriai és libanoni keleti egyházakkal. Ez az emlék visszatér majd, amikor a francia kormány, miután megszerezte a Szent Anna-templomot, egy szerzetesközösséget keres, amely gondoskodik róla. Az 1878-ban ideérkezett Fehér Atyák 1882-ben szemináriumot alapítottak ott a görög-melkita katolikus papság képzésére. Ez a szeminárium 85 évig működött, amíg az 1967. júniusi háború ki nem kényszerítette, hogy Libanonba helyezték át (MELI 2018, p. 251).²¹

A Redemptoris Mater szeminárium

A neokatekumenális mozgalom *Redemptoris Mater* Missziós Szemináriumát, amely Galileában, a Boldogságok hegyénél található, kánonilag 2009. június 29-én alapította Fouad Twal jeruzsálemi latin pátriárka, közösségben a galileai görög katolikus érsekkel, Elias Chacourral (jelenleg emeritus érsek) valamint Haifa és a Szentföld maronita érsekével, Paul Nabil Sayah atyával (jelenleg az Antiochiai Maronita Kúria püspöke). A szeminaristák amellest, hogy a Közel-Keletről (Izrael, Jordánia, Libanon) származnak, és így a katolikus egyház különböző rítusaihoz tartoznak (latin, görögkatolikus és maronita), a világ különböző nemzeteiből is érkeznek. A *Studium Theologicum Galilaeae* azért jött létre, hogy szigorú filozófiai és teológiai képzést nyújtson, belső és vendégprofesszorok révén. 2011-ben ez a tanulmányi központ elnyerte az affiliációt a római Pápai Lateráni Egyetem Teológiai Karához, a Beth Jala-i Patriarkatusi Szeminárium Jeruzsálemi Teológiai Tanulmányok központjának fióktelepeként (<https://www.srmgal.org/chi-siamo/>).

Miután végignéztük a teológiai iskolákat, mit gondoljunk a nemzetközi szeminárium létrehozásáról Palesztina összes rendje és kongregációja számára? Megvalósításra érdemes ötletnek tarthatjuk? Ahogy M. Piccirillo írta 1969-ben a San Salvatore növendékei által készített, fentebb is említett folyóiratban: „Úgy vélem, hogy a San Salvatore az első kísérlet a Szentföld különböző teológiai tanulmányainak egyesítésére. Remélhető, és hiszem, hogy néhány éven belül szükségessé is válik, hogy a kísérlet kibővídjön, és magában foglalja a Latin Patriarkátus összes szemináriumát.” (PICCIRILLO 1968, p. 4)²²

²⁰ „Az olasz nemzetiségű hallgatókat az I. évről deportálták egy ‘koncentrációs táborban’, a jeruzsálemi Flagellatio kolostorában, és ott fejezték be a teológiai tanulmányaikat”. LAUDAZI 1969, pp. 29-33.

²¹ A szerző a Fehér Atyáké mellett más szemináriumokat is említ, amelyek a keleti rítust követték: a francia bencések szemináriuma a szír katolikusok számára, a lazaristák szemináriuma az arab missziókba készülők számára és az abesszin katolikusok szemináriuma.

²² Ez a gondolat nem valósult meg, kivéve a passzionista klerikusok esetét, illetve a tanárok cseréjét az egyes intézmények között. Az egyetlen eset, amikor ez az elv valóra vált, a Fehér Atyák szemináriuma a Szent Annában Jeruzsálemben, akik immár évek óta a szaléziaknál tanulnak a régi Ratisbonne kolostorban Jeruzsálemben.

Egy ígéretes jel volt a szemináriumok ilyen egyesülésének irányába a bibliai kirándulások programja, amelyen a Flagellatio Biblikus Intézet hallgatói, a San Salvatore Szeminárium klerikusai, a passzionista klerikusok és a Kármel-hegy teológiai hallgatói vettek részt.

De az egyetlen szeminárium létrehozásának ötlete, mindenki számára, mind az egyházmegyei, mind a szerzetesi papság számára, nem gyökerezett meg, mert:

„megvizsgálva az ilyen egyesülés melletti és elleni érveket, úgy tűnik, hogy miután a nyelvi és kulturális kérdéseket megoldották, a szemináriumok egyesülése csak a kurzusok számára lenne megvalósítható, és nem a közös életre, mert az egy kevésbé homogén környezetet teremtené. Minden szeminárium egy adott célra készíti fel a papokat, a cél megvalósítására szolgáló sajátos felkészítési formákkal.” (Seminario Patriarcale 1968, pp. 18-22)

IV. A Teológiai Szeminárium második szakasza – a *Studium Theologicum Jerosolymitanum*, 1971-től napjainkig

Ezt a nehéz és különös helyzetet követően elérkezett a pillanat, amellyel kezdetét vette a San Salvatore Szeminárium történetének második szakasza. Éppen ezekben a nehéz időkben születtek meg azok a döntések, amelyeket már egy ideje tárgyaltak, és amelyeket ezután végrehajtanak.

A Kusztódia, látva, hogy a szent helyek őrzőjeként új lelkipásztori és spirituális szükségletekkel szembesül, elkezdte hallgatókat hívni a ferences rend különböző provinciáiból, és felkínálta nekik, hogy kihasználják Jeruzsálemben készüljenek fel a papi szolgálatra, és az üdvtörténelem megértését azon a helyen mélyítsék el, ahol az megvalósult.

Az 1960-as évek vége felé a Kusztódia leveleket küldött a rend különböző provinciáinak, felkérve és javasolva, hogy jöjjenek a Kusztódiába, és „*teológiai tanulmányaikat folytassák a Szentföldön, újra átélve Szent Ferenc szeretetét a Szentföld iránt, megélve az üdvösség üzenetét ott, ahol azt Krisztus hirdette és beteljesítette*” (ASCTS, *Cronache Generali*, 37, pp. 602; 712-714).

Az 1968-as²³ és 1969-es kusztódiai káptalanokon felmerült egy nemzetközi szeminárium létrehozásának gondolata a Szentföldön ferencesek számára, amely más szerzetesrendek hallgatóit is felvenné. A káptalan tagjai elsöprő többséggel támogatták ezt a kezdeményezést. Úgy döntöttek, hogy levelet küldenek a rend összes tartományának, amelyben kéri őket, hogy küldjenek néhány harmad- és negyedéves teológiai hallgatót a Szentföldre.²⁴

1970-ben Erminio Roncari kusztos újabb levelet küldött az összes tartományfőnöknek, amelyben felvázolta a Teológiai Szeminárium létrehozásának indokait. Bizonyos feltételeket szabtak az új hallgatók felvételére, követve a generális atya 1969. október 4-i, Szentföldről szóló enciklikájában foglaltakat:

- a) a Szentföld egy igazi mai, aktuális ferences elkötelezettség;
- b) a Rendnek át kell éreznie, hogy ez egy lelki érték;

²³ A döntés a káptalan 31. határozataként szerepelt, a következő szavakkal: „*Jónak tartjuk a javaslatot, hogy meghívjunk klerikusokat minden ferences provinciából, hogy teológiai tanulmányaikat a Szentföldön végezzék, és így létrejöjjön egy Nemzetközi Szeminárium a Szentföldön*”. ASCTS, *Capitoli Custodiali*, p. 14.

²⁴ Ezt a döntést a Szentföldi Kusztódia diskretóriuma az 1970. január 21-i ülésén hozta meg. A Rend minden miniszter provinciálisának küldött levél. Az ülés elején a kusztos atya felolvassa a diskretus atyáknak azt a levelet, amelyet kiküldtek a provinciálisoknak, delegátusoknak, a vikariátusok elöljáróinak, és (tájékoztatásul) a kommisszároknak, hogy teológus hallgatókat hívjanak a Nemzetközi Teológiai Szemináriumunkba. A levelet lefordították angolra, franciára, spanyolra és németre. Vö. ASCTS, *Atti discretoriali*, 28, p. 157.

c) megtestesíti a ferences hivatás egyes aspektusait.²⁵

Néhány provincia röviddel ezután elküldte első növendékeit, így június 20-ra a diákok száma 26-ra emelkedett. Ehhez hozzá kell adni a Kusztdia 2 hallgatóját, később pedig 2 női hallgatót a Ferences Mária-Misszionárius nővérektől, így az összlétszám elérte a 30-at.

Ezt az eseményt a Kusztdiai Krónika a következőképpen írja le:

„Szeptember 25.: San Salvatore Nemzetközi Szeminárium. Az 1970-71-es tanév összes hallgatója megérkezett a San Salvatore-ba, akik közül ketten a Kusztdiából, négyen a Santiago de Compostela-i provinciából, ketten Mexikóból, kilencen a granadai provinciából, négyen a Benevento provinciájából, ketten a Szardínia provinciájából, egy-egy Nicaraguából, Argentínából és Szlovákiából (Pittsburg), valamint ketten Bologna provinciájából származtak (összesen 28 klerikus). Később két FMM nővért is felvettek a szemináriumba a Rev. Discretorium döntésével, amely a klauzúrát a szemináriumon belül a klerikusok celláira korlátozta (1970.10.12.). Mivel a szemináriumi rész nem minden klerikust tudott befogadni, a rendházban néhány cellát jelöltek ki nekik (összesen nyolcat). A professzorok mind ferencesek (kivéve egy bencést, Mora atyát): négyen a Flagellatióból: E. Pax, B. Bagatti, E. Testa, G. Lombardi; a többiek a Kusztdiából: J. Sebastian, I. Mancini, M. Brlek, C. Brlek, V. Gaiani, G. Stambuk, B. Talatinian. Nem sikerült előadót találni a rendtörténethez; a második félévben az Antonianum egyik professzora fogja oktatni ezt a tárgyat. A Lectori Tanács megállapodott abban, hogy két hallgatói küldött részt vehet a lektori értekezleten, hogy ismertessék véleményüket a tanév menetével kapcsolatos kérdésekről. Az iskola október 5-én kezdődött a Kusztos atya megnyitó beszédével, „visszatérve a modern és a zsinat utáni igényekhez”. (ASCTS, Cronache Generali, 37, 667-668)

A Kusztdia krónikája hosszas olvasmányt kínál, részletesen leírva a meghívást és a San Salvatore Nemzetközi Teológiai Szeminárium megerősítésére irányuló terv megvalósítását. Ismerteti a lektorok névsorát (14 fő) és a tanítandó tantárgyakat is. Bemutatja a hallgatók névsorát is, a nemzetiség és a provincia megjelölésével. Ismerteti az órarendet és az évnnyitó programját.²⁶

A Kusztdia ingyen nyújtotta a szállást és az ellátást, a tandíjat és a tanulmányi kirándulásokat. A rendtartományoknak csak a növendékek személyes költségeit kell fizetniük (vö. VITORES 1995 in ACTS XL, pp. 254-255). A maguk részéről együtt kell működniük a Kusztdiával a szent helyeken tartott liturgikus szertartásokon való részvétellel és a Szentföldön követett közös élet elfogadásával.

²⁵ Konstantin Koser miniszter generális körlevele: *Sulla Terra Santa nel 750 anniversario dello sbarco del Serafico Padre S. Francesco ad Acri*, Roma, Curia Gen. Dell'Ordine, 1969. Vö. ASCTS, *Cronache generali*, pp. 712-713.

²⁶ A krónikai bejegyzés hozza még a Kusztdia oktatási intézményeit is, közölve az anyagot, a hallgatói névsort, a tanárokat és az igazgatókat. Ezekről az intézményekről van szó: Betlehem, filozófia. Bejrút, nagyszeminárium, itt a líceumtól az egyetemig járnak. Kiszszeminárium Aleppóban, a középiskolai osztályokkal, a végén záróvizsgával. Róma, kiszszeminárium a gimnázium 5. osztályától a líceumig. Harissza (Libanon), kiszszeminárium a középiskola és tudományos kurzusok Kaslikban. Kafr el Dawar (Egyiptom), kiszszeminárium, ahol kijárnak az állami iskolákba, egyébként mindenki kopt rítusú. Názáret, kiszszeminárium, ahol az érettségire készülnek. ASCTS, *Cronache generali*, 37, pp. 712-720. A közép- és felsőoktatási intézmények a Szentföldi Kusztdiában nagyjából követték az itáliai és más kis- és nagyszemináriumok beosztását. Az ötéves elemi iskola után következett a hároméves középiskola, a kétéves gimnázium, majd a líceum (klasszika-filológia szakon, három év). Ez folytatódott a négyéves teológiával. Hosszú ideig a Kusztdia növendékei az egész *cursus studiorum*-ot a Szentföldön végezték, a II. világháború után a középiskola és a gimnázium átkerült Itáliába (Róma: a szeráfi kollégium a IV Miglio negyedben, a Collegio di Terra Santa a Casalotti negyedben).

Továbbá a hallgatók, akik kívánják, ingyenesen folytathatják bibliai és régészeti tanulmányaikat a Flagellatio Ferences Biblikus Intézetben (BOTTINI in PICCIRILLO 1987, pp. 148-154).

Így született meg 1971-ben az új Nemzetközi Ferences Teológiai Szeminárium Jeruzsálemben, a San Salvatore kolostorban. 1971. március 2-án, a Nevelési Kongregáció megadta az affiliációt a római *Pontifico Ateneo Antonianum*hoz, *Studium Theologicum Jerosolymitanum* néven, azzal a joggal, hogy teológiából bakkalaureátusi fokozatot adjon (*Sacra Congregatio pro Istitutione Catholica* in ACTS XVI [N. 1], 1971, pp. 6-12).²⁷

A Kustódia és az Antonianum között aláírt megállapodás 2. pontja kimondja:

„A teológiai képzésért a Szentföldi Kustos felel, mint nagyobb előljáró, aki biztosítja a hatékony pénzügyi és oktatási működést”,

a 4. pont pedig kimondja:

„A hatékonyabb oktatás érdekében a San Salvatoreban működő teológiai képzés szorosan kapcsolódik a Flagellatio biblikus intézetéhez – az Antonianum Teológiai Karának bibliai részlegéhez –, amely továbbra is az igazgató vagy dékánhelyettes tudományos felügyelete alatt áll, aki a teológiai tanulmányok vezetőjeként is szolgál.”

A 6. pont hozzáteszi:

„A dékánhelyettest feladatainak ellátásában a teológiai tanulmányok moderátora és egy titkár segíti, akik mindketten a tanulmányok székhelyén laknak.” (Convenzione in ACTS XVI [N.1], 1971, p. 11)

1980-ban az Antonianum rektora, Gerardo Cardaropoli atya Jeruzsálemben látogatott. *„Rövid jelentés a jeruzsálemi San Salvatore Tanulmányi Központjában tett látogatásról, 1980. február 11-16.”* című iratában hangsúlyozta, hogy *„San Salvatore Tanulmányi Központját a Sapientia Christiana konstitúció és a kapcsolódó rendelkezések előírásai szerint fel kell újítani”. Ezeket tanulmányozni kell az egyetem székhelyén [Rómában], és figyelembe kell venni a Szentföldi Kustódia és az Antonianum között a csatlakozáskor létrejött megállapodást.”* A frissítésnek ez az igénye mind az oktatói karra, mind az oktatandó programokra vonatkozott (ASCTS, *Formazione*, Carteggio Studi di filosofia e teologia, 7).

1982. március 15-én a Katolikus Nevelés Kongregációja az STJ-t a Flagellatio (SBF) szerves részévé (I. ciklusává) nyilvánította, mint az Antonianum Teológiai Karának jeruzsálemi részlegét.

A Katolikus Nevelés Kongregációjának nyilatkozata által teremtett új körülmények nyomán, valamint a római Antonianum teljes egészének (beleértve a jeruzsálemi részeit is) reformja és korszerűsítése érdekében előmozdították az Önképzési projektet. Egy látogatócsoport érkezett Jeruzsálemben, hogy megvitassák az Önképzés megvalósítását vagy elfogadását, és jelentést írtak a projektről 1983. november 20-i dátummal. Ez a jelentés meghatározza, hogy

*„a) Bár 'I. ciklusként' van a SBF-hez illesztve, a STJ működését a Szentföldi Kustódia irányítása alá helyezték, és tényleges célja, hogy a papnövendékek képzésére szolgáljon, mind a Kustódiához tartozó, mind a más provinciákból felvett papnövendékek számára.”*²⁸

²⁷ Az affiliációs határozat, valamint a STJ és az Antonianum, illetve a Szentföldi Kustódia és az Antonianum közti megállapodás aláírói Gabriel Maria Garrone bíboros, a *Sacra Congregatio pro Institutione Catholica* prefektusa, Roberto Zavalloni, az Antonianum rektora és Erminio Roncari szentföldi kustos.

²⁸ A STJ célja, hogy felkészítse a hallgatókat a „Baccalaureato in Sacra Teologia” megszerzésére, megalapozott, szerves és teljes képzést nyújtva a teológiai tárgyakban. (Norme Generali, Ordinemto degli studi, 3, in *Ordo Anni Accademici 2023-2024 dello SBF*, 122.) A „Norme Generali” 21. pontjában (p. 125) ez áll: *„Az a testvér,*

b) Úgy tűnik, hogy az STJ céljáról nincs más hivatalos írásos dokumentum, mint a látogatócsoport tagjainak korábban benyújtott önképzési jelentésben szereplő leírás. Ez az összefoglaló azonban nem részletezi az iskola funkcióját, mint a papi szolgálatra jelöltek képzésének központja, és nem hivatkozik a Szentszék jelenlegi dokumentumaira sem az ebben a képzésben követendő normákkal kapcsolatban.”²⁹

Később, az 1987-88-as tanévtől kezdődően beépült a kétéves filozófiai képzés, amelynek színhelye a betlehemi Szent Katalin-kolostor volt, így kompletté vált a Teológiai Kar teljes első ciklusa, az alapképzés. Ezt az új egységet az Antonianum és az SBF szabályzatai és rendeletei, valamint maga az STJ rendeletei szabályozzák.

A tantervet teljesítő és bakkalaureátusi diplomát adó tanulmányok hat évig tartanak: két év filozófia és négy év teológia. Az ezekben a tanulmányokban szereplő tantárgyak megegyeznek az egyházi egyetemek teológiai tanulmányainak első ciklusában szereplő tantárgyakkal, amelyekhez a történelmi-földrajzi környezet, konkrétan a bibliai, régészeti és ökumenikus kontextus által javasolt tantárgyak társulnak, különös tekintettel a keleti egyházakra, valamint a judaizmusra és az iszlámra.

Az STH-t az Antonianum és a Szentföldi Kustódia (CTS) között 1991. április 6-án aláírt megállapodás is szabályozza, amely meghatározza mindkét fél tudományos vonatkozásait és feladatait. A megállapodás szerint a CTS dolga az STH helyszínének kiválasztása, és köteles képzett oktatói gárdát felkészíteni és fenntartani, kivéve a Szentírás, a régészet és esetleg a patológia tanárait, akiket az SBF biztosít.³⁰

V. Általános statisztikák

Az Antonianum által a Rómából küldött vizitátorok számára készített statisztikák szerint a Szeminárium történetének első szakaszában, 1866 és 1970 között 515³¹ hallgató tanult ebben a szemináriumban, akik 26 különböző nemzetből és a ferences rend 30 provinciájából érkeztek. 395-en a Szentföld Kustódiájából, 120-an pedig egyéb szerzetesi tartományokból (11 különböző nemzet) származtak.

Ezek a származási nemzetek:

Olaszország 290 (211 a Kustódiából és 79 a provinciákból); Palesztina: 29; Spanyolország: 25 (22); Szíria 24; Kis-Örményország 22; Lengyelország 20 (6); Anglia 15; Málta 11; Franciaország 9 (7); Egyiptom 9; Libanon 8; USA 7; Ausztria 6; Németország 5; Ausztrália 4; Jugoszlávia 4 (3); Ciprus 3;

akit a Szentföldi Kustódia felvesz a maga szemináriumába, de nem lesz beiratkozva a STJ-re, látogathatja az előadásokat és vizsgákat tehet a STJ-n. Ilyen esetekben a Magiszter feladata, hogy a növendéket bevezesse, tanulmányi rendjét meghatározza, és a tanulmányi dokumentációt vezesse a Moderátorral együttműködve. A növendék később beiratkozhat a STJ-re az előző bekezdés értelmében.”

²⁹ ASCTS, *Formazione*, Carteggio Studi di filosofia e teologia, 7. Relazione del Gruppo dei Visitatori sul progetto di Auto-Studio nello *Studium Theologicum Jerosolymitanum* e nello *Studium Biblicum Franciscanum*, Convento di „San Salvatore”, Gerusalemme, Israele, 20 novembre 1983, 1-2. A látogatócsoport tagjai voltak: Melvin Grunloh OFM; Pasqual Rosales-Duran OFM; P. Cristoforo Tomatis; Joseph Mindling OFM Cap, aki a látogatást koordinálta. Alcinin Coyle, az önképzési bizottság elnöke is elkísérte a csoportot.

³⁰ A megállapodás címében és szövegében a *Studium Theologicum Hierosolymitanum* forma szerepel, ezért a rövidítés STH, nem pedig az előtte és utána is használatos *Studium Theologicum Jerosolymitanum* (STJ). A Martino Conti PAA Rektor és Carlo Cechitelli szentföldi kusztos által aláírt megállapodás, ACTS, „Convenzione”, XXXVI (N. 1), 1991, p. 66.

³¹ A. Parent szerint 1865 és 1967 között a Teológiai Szemináriumban 515 klerikus tanult, de ez nem egyezik meg az általa összeállított táblázattal, ahol 494 klerikus szerepel. Az 516-os létszámba talán bele kell számolni az 1968-1969-es tanév adatait is. Vö. PARENT 1968, pp. 18-24.

Oroszország 3; Csehszlovákia 3 (2); Transzjordánia 2; Hollandia (2); Belgium 1; Kanada 1 (1); Görögország 1; Litvánia (1); Mexikó 1.³² A lista 90 hallgatót tartalmaz különböző közel-keleti országokból.

1970 és 1995 között (az STJ 25. évfordulója, miután elismerték és a római Antonianumhoz aggregálták) 39 országból 396 diák tanult az STJ-ben: 297 rendes, 77 vendéghallgató és 22 rendkívüli. 249 ferences szerzetes: 94 a Kustódiához tartozó (és 19 országból érkező) hallgató, valamint 155 hallgató a Rend 45 tartományából, 23 országból.

1996 és 2023/24 között 65 országból 429 hallgató tanult itt; 378 rendes, 12 vendéghallgató és 39 rendkívüli; 347 ferences, 87 pedig különböző rendekből, egyházmegyések, nővérek és világiak.³³

1970 és 2023 között összesen 825 hallgató tanult az STJ-ben. Köztük 648 rendes hallgató, 59 rendkívüli hallgató és 89 auditor volt. 121 hallgató a Kustódiából, 221 pedig a Rend különböző tartományaiából származott.

Így a Teológiai Szeminárium és a *Studium Theologicum Jerosolymitanum* 159 éves fennállásának összesített létszáma 1340 hallgató, 70 országból.

Íme azoknak az országoknak a listája, ahonnan a hallgatók érkeztek vagy érkeznek, számukkal együtt. Sajnos nem tudtam ellenőrizni és feltüntetni, hogy a hallgatók melyik OFM provinciából érkeztek, mivel 2011 óta nem rögzítik ezt az adatot (lásd a 18. jegyzetet).

1. Olaszország – 404; 2. Mexikó – 102; 3. Spanyolország – 71; 4. Lengyelország – 66; 5. Brazília – 59; 6. Szíria – 50; 7. Jugoszlávia, majd Horvátország – 43; 8. Palesztina (1948 előtt – 29, 1948 után – 3) – 32; 9. Izrael – 28; 10. USA – 27; 11. Argentína – 23; 12. Kis-Örményország – 22; 13. Jordánia 18 (Transzjordánia – 2) – 20; 14. Zaire, majd Kongó – 20; 15. Málta – 20; 16. Peru – 19; 17. Franciaország – 19; 18. Libanon – 18; 19. Egyiptom – 18; 20. Anglia – 17; 21. Kolumbia – 14; 22. Szlovákia (Csehszlovákia) – 13; 23. Ghána – 11; 24. Chile – 9; 25. Ecuador – 9; 26. Németország – 9; 27. Fülöp-szigetek – 8; 28. Ausztria – 8; 29. Bolívia – 7; 30. Mozambik – 7; 31. India – 6; 32. Togo – 6; 33. Oroszország – 6; 34. Irak – 5; 35. Ciprus – 5; 36. Nigéria – 4; 37. Portugália – 4; 38. Kongó – Brazzaville – 4; 39. Belgium – 4; 40. Ausztrália – 4; 41. Nicaragua – 3; 42. El Salvador – 3; 43. Panama – 3; 44. Közép-Afrika – 3; 45. Dél-Afrika – 3; 46. Kanada – 3; 47. Litvánia – 3; 48. Románia – 2; 49. Uruguay – 2; 50. Venezuela – 2; 51. Ukrajna – 2; 52. Szlovénia – 2; 53. Burundi – 2; 54. Angola – 2; 55. Kamerun – 2; 56. Uganda – 2; 57. Zimbabwe – 2; 58. Hollandia – 2; 59. Görögország – 1; 60. Bosznia-Hercegovina – 1; 61. Svájc – 1; 62. Honduras – 1; 63. Guatemala – 1; 64. Elefántcsontpart – 1; 65. Kenya – 1; 66. Malawi – 1; 67. Lesotho – 1; 68. Ruanda – 1; 69. Tanzánia – 1.³⁴

A rend tartományaiban, illetve a Szentföldi Kustódiában való tagságot illetően a következő kép rajzolódik ki: az első időszakban, 1864-től 1970-ig, 48 hallgató tartozott a Kustódiához és 124 a tartományokhoz. A második időszakban, 1971 és 2023 között, 225 hallgató tartozott a Kustódiához és 381 a provinciákhoz.

³² Az önállóan álló számok a Kustódiához tartozó klerikusok számát jelölik, a zárójelben szereplők pedig a más provinciákból érkezettek.

³³ Sajnos az *Album Studentium* anyakönyvben, amely az STJ hallgatóit rögzíti, és 1970-ben kezdődik, a 2011/12-es tanévtől kezdve, pontosabban a 624 sz. bejegyzéstől, amely Ayman Bathish hallgatóra vonatkozik, többé nem szerepel, melyik provinciából vagy egyházmegyéből való. Továbbra is rögzítik a származási országot, a hallgató minősítését (rendes, rendkívüli, vendég) és a tanulmányok kezdetét a STJ-n.

³⁴ A statisztikákat, a hallgatók származását, a Kustódiához vagy más provinciához tartozását, a Szeminárium történetének 1. szakaszában felszentelt papokat lásd: *Voci d'Oriente* 1968 (jún.): 7-9, 17-24. Az 1971 és 1995 közötti időszakhoz lásd VITORES 1995, pp. 255-259. Az egyéb statisztikákat, amelyek jelzik a más provinciából érkező, de a Kustódiába átlépő hallgatókat, a STJ-n valaha tanított tanárokat és a hallgatók listáját lásd pp. 260-271. A további statisztikákat 1996 és 2023 között lásd az *Album Studentium* anyakönyvben.

Össességében, 1864 és 2023 között **510** hallgatónk volt a Kustódiából, 496 hallgató a rend provinciáiból és 334 egyéb hallgatónk (különböző férfi szerzetesrendek: karmeliták, passzionisták, szalézianusok, Fehér Atyák, betharramiták, Krisztus Légiósai, Sion atyái, Nyolc boldogság, Koinonia S.G., Fokolarini, egyházmegyei papok; valamint női szerzetesrendek: FMM, CIM, RMN, PSG, a Katekizmus nővérei, IMC, Fokolarinák, Nyolc boldogság, ND de Sion, C. Loyola, Comboni nővérek, BVM; valamint számos világi hallgató).

A hit, a kultúra, a tudományosság és az egyházi hierarchia kiválóságai közül a következő jeles személyiségeket nevezzük meg, akik a Szentföldi Szemináriumban és a *Studium Theologicum Jerosolymitanum*ban tanultak:

Mártírok:

Damaszkusz vértanú 1860, előadók és hallgatók, XII. Pius boldoggá avatta 1926-ban: Emmanuele Ruis és Carlo Bolta lektorok; Engelbert Kolland, Nicanor Ascanio, Pietro Soler és Nicola Alberca hallgatók; Kis-Örményország: 1895, Lilli Szalvátor és a kappadókiai vértanúk, 1920, Alberto Amarisse da Cave, Stefano Jalinkatian.

Püspökök:

Akiki Bonaventura, Piergiorgio Chiappero, Agostino Patacchoni, Domenico Picchi, Giuseppe Nazzaro, Rodolfo Cetoloni, Antonio Perez, Robert Camillieri, José Rodríguez Carballo, Jaime Spengler, Patrizio Bonilla, Jesus Gonzalez.

Szentföldi Kustosok:

Aurelio Briante da Buia (1886; 1894-1900), Onorato Carcaterra (1914), Lino Cappiello (1962-1968), Alfonso Calabrese (1968-1969), Erminio Roncari (1969-1974), Ignazio Mancini (1980-1986), Carlo Cechitelli (1986-1992), Giuseppe Nazzaro (1992-1998), Giovanni Battistelli (1998-2004).

Jelentős tudósok (főleg régészek): Adriano Osmolowski, Girolamo Golubovich, Eutimio Castellani, Gaudenzio Orfali, Virgilio Corbo, Pasquale Castellana, Romualdo Fernandez, Ignazio Pena, Michele Piccirillo, Basilio Talatinian, Sabino de Sandoli, Vincenzo Mistrih.

VI. Zárszó

A Szeminárium, majd pedig a *Studium Theologicum* statisztikái és története rávilágítanak arra, hogy milyen nehézségekbe ütközik az összes növendék egy helyen vagy szemináriumban való egyesítése, tekintettel a Közel-Kelet különböző államai közötti kapcsolatok problémájára, a határok okozta gondokra. Mindezek a tényezők gyakran megnehezítették a klerikusok rendszeres érkezését a világ különböző részeiről, ami befolyásolta a jeruzsálemi San Salvatore Szemináriumban és a teológiai képzésen részt vevők számát.

1903 és 1931 között például a klerikusok létszáma alacsony volt a török üldöztetés (1915-1920) és az első világháború (1914-1918) miatt.

1931-től kezdve zavargások és összecsapások kezdődtek a palesztinok és a zsidók között, majd jött a második világháború (1939-1945) és Izrael állam létrehozása (1948). Ezekben az években a stúdiumot Emmausba (1940. június 13. – 1941. július 22.), majd Betlehembe (1947. október – 1949. június) kényszerültek áthelyezni. Ez a helyzet jelentősen befolyásolta a tanulmányok előrehaladását. A helyzet a Flagellatio biblikus intézetében még súlyosabb volt, ahol tíz év után, 1950-ben, hét új diák érkezésével nyitották meg újra a tanulmányi munkát.³⁵

³⁵ A Kustódiái Krónika jegyzője, Basilio Talatinian így ír: „Október végén megérkezett Jeruzsálembe 7 hallgató, hogy a Flagellatio Biblikus Intézetében végezzék tanulmányukat. Tíz év megszakítás után újranyílik a stúdium

Hasonló problémák jöttek elő az 1967-es (hatnapos háború), az 1973-as (jom kippuri háború), az intifádák, a libanoni és a gázai háborúk, és végül, de nem utolsósorban a Covid-járvány miatt.

VII. Irodalom – References

Levéltári források

- ACTS (Acta Custodiae Terrae Sanctae), XVI (1), 1971, 6-12; XL (1995), 254-271.
 ASCTS (Archivio Storico della Custodia di Terra Santa, Gerusalemme).
 ASCTS, Curia Custodiale, Atti dei Capitoli custodiali, 14 (1968).
 ASCTS, Curia Custodiale, Atti Discretoriali, 11 (1848-1865); 12 (1863-1867); 14 (1880-1886); 28 (1968-1974).
 ASCTS, Curia Custodiale, Carteggio, Ministro Generale, 9 (Raffaele da Pontecchio 1863-1868).
 ASCTS, Curia Custodiale, Copialettere, Ministro Generale, 8 (1865).
 ASCTS, Curia Custodiale, Cronache, Cronache Generali, 32 (1859-1887); 37 (1950-1970).
 ASCTS, Curia Custodiale, Formazione, Registri di noviziato, 3 (1851-1909).
 ASCTS, Formazione, Carteggio, Miscellanea 1, *Voci d'Oriente*, Rivista del Seminario Teologico di S. Salvatore, Jerusalem, 1968-1969.
 ASCTS, Formazione, Carteggio Studi di filosofia e teologia, 7.
Necrologium (1923). *Necrologium Almae Custodiae Terrae Sanctae ab anno 1640 denuo exaratum a P. Euthymio Castellani, Hierosolymis, Typis PP. Franciscalium.*
Prospectus (1868). *Prospectus Locorum et Religiosorum Ordinis Minorum S. Francisci Custodiae Terrae Sanctae, Hierosolymis, Typis Conventus SS. Salvatoris.*
 RAIMONDO, A. (1968/69): San Salvatore 1968/69 (a növendékek saját készítésű folyóirata).

Tanulmányok

- BRLEK, M. (1986): *La Chiesa di San Salvatore. Storia e arte.* Jerusalem.
 BOTTINI, G. C. (1987): Lo Studium Biblicum Franciscanum. In: M. PICCIRILLO (ed.): *La Custodia di Terra Santa e l'Europa*, Parma, pp. 148-154.
 BUFFON, G. (2005): *Les Franciscains en Terre Sainte (1869-1889).* Cerf, Paris.
 BUFFON, G. (2006): Tra spazio e territorio. La missione francescana in epoca moderna, Ed. Porziuncola, Assisi.
 CAPUTA, G.: I primi undici anni del Teologato Salesiano in Terra Santa: Betlemme 1929-1940. Documenti per scrivere una storia. Forrás: <https://www.salesian.online/wp-content/uploads/2019/05/2-Caputa-I-primi-undici-anni-del-teologato-salesiano-in-Terra-Santa-Betlemme-1929-1940.-Documenti-per-scrivere-una-storia.pdf>
 CASSINI DA PERINALDO, F. (1855): *Epistole e colloqui su Terra Santa.* Genova.
 CHARBEL, A. (1969): Istituto Teologico Internazionale Kremisan. *Voci d'Oriente*, 23-27.
 CORNARA, R. (2014): Gli undici Vicariati della Congregazione, Il Vicariato di terra Santa. In: *Notizie in Famiglia, Bollettino ufficiale della Congregazione del Sacro Cuore di Gesù di Betharram.* 14/3.

szabályos kurzusokkal. 1940-ben szakadt meg a működés, és bár néhány éve szeretnék volna már újraindítani, a palesztinai helyzetet látva az előjárók halasztást javasoltak. A tíz éves szünet alatt az ittmaradó lektor atyák ásatásokkal, azok feldolgozásával és más tanulmányokkal foglalkoztak.” ASCTS, *Cronache Generali*, 37, p. 7.

- DOMENICHELLI, T. (1890): *I Frati Minori e la Terra Santa. Discussioni*. Livorno.
- FERRARI, A. (1969): Chierici Passionisti. *Voci d'Oriente*, 14-17.
- GEFAELL, P. (2000): Il ristabilimento del Patriarcato latino di Gerusalemme (1847) e la vicenda del rappresentante diplomatico della Santa Sede presso la Porta ottomana. In: *Il Diritto Ecclesiastico*, 1, pp. 196-217.
- KLIMAS, N. S. (2019): Le scuole della Custodia di Terra Santa dal seicento al XX secolo nei documenti della Santa Sede e dell'Ordine dei Frati Minori. In: *Collectanea Franciscana*. 89, pp. 521-558.
- KLIMAS N. S. (2022): The Schools of the Custody of the Holy Land from the 16th to 18th century in the documents of the Holy See and of the Order of Friars Minor. In: C. SERRACINO (ed): *Ardet amans: Essays in honour of Horatio Caesar Roger Vella*, Midsea Books, Malta, pp. 343-360.
- LAUDAZI, E. (1969): Seminario del Monte Carmelo. *Voci d'Oriente*, 29-33.
- MELI, D. (2018): „Tre relazioni” ad Limina sul Patriarcato latino di Gerusalemme (1877, 1893, 1913). *Chiesa e Storia*, VIII, p. 251.
- PARENT, A. (1968): Statistiques. *Voci d'Oriente*, 18-24.
- PICCIRILLO, M. (1968): Presentazione. *Voci d'Oriente*, 3-5.
- Seminario Patriarcale (1968). *Voci d'Oriente*, 18-22.
- VITORES, A. (1995): Seminario Teologico Internazionale ofm di Gerusalemme. In: ACTS: XL, pp. 254-271).

doi:[10.29285/actapinteriana.2025.11.31](https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2025.11.31)

Dallam nélkül – hagyományban A Cantico di frate sole zenei recepciótörténete Liszttől napjainkig

Kecskés Mónika

Széchenyi István Egyetem Művészeti Kar, Szólóhangszerek és Művészetelmélet Tanszék

kecskes.monika@ga.sze.hu

Kecskés M. (2025): *Dallam nélkül – hagyományban. A Cantico di frate sole zenei recepciótörténete Liszttől napjainkig. Between Chant and Composition: The Musical Reception of the Cantico di frate sole from Liszt to the Present. Acta Pintériana, 11: 31-41.*

Abstract: The present study investigates the nineteenth- to twenty-first-century musical reception of Saint Francis of Assisi's *Cantico di frate sole* (Canticum of the Sun). It proceeds from the observation that the *Cantico* is not associated with a stable or demonstrably continuous medieval melodic tradition. Nevertheless, the text has inspired a wide range of musical reinterpretations across different historical contexts. The study interprets the so-called "melody question" not as an absence or lack, but as a condition of structural openness that has enabled diverse compositional responses. The first section addresses the manuscript transmission and linguistic features of the text, alongside a discussion of the medieval concept of *cantare* and its implications for understanding "singing" in a thirteenth-century context. The analysis then turns to Franz Liszt's *Cantico del sol di San Francesco d'Assisi*, considered here as the first autonomous art-music setting of the text. Liszt's work is examined as a sustained compositional project developed in multiple versions, establishing a paradigm for later settings. The subsequent chapters survey twentieth- and twenty-first-century reception, with particular reference to Zoltán Kodály's *Naptestvér éneke*, as well as to the broader typological diversity of Hungarian and international adaptations. Rather than engaging in detailed close readings of individual works, the study adopts a source-critical, reception-historical, and typological framework. It concludes that the musical history of the *Cantico di frate sole* is best understood not as a single, continuous line of tradition, but as a constellation of intersecting liturgical, devotional, and compositional trajectories.

I. Bevezetés

A jelen tanulmány tárgya Assisi Szent Ferenc *Cantico di frate sole* (Naphimnusz) című szövegének zenei recepciótörténete a 19-21. században. A vizsgálat nem a ferences szöveg teológiai vagy irodalomtörténeti elemzésére, és nem is részletes zenemű-analízisekre vállalkozik. Ezzel szemben arra keresi a választ, miként válhatott egy dallamhagyomány nélküli, nem liturgikusan kötött szöveg a modern zenetörténet egyik legtermékenyebb inspirációs forrásává.

A kutatás módszertani alapját három szempont képezi:

- (1) filológiai–forráskritikai megközelítés, amely a szöveg korai tanúit és az „énekletés” középkori fogalmát vizsgálja;
- (2) recepciótörténeti elemzés, amely a Cantico zeneszerzői újraértelmezéseit történeti összefüggésbe helyezi;

(3) apparátustipológiai vizsgálat, amely a vokális, hangszeres, orgonás és kamarazenei feldolgozások eltérő funkcióit hasonlítja össze.

A tanulmány tudatosan nem közöl részletes forma- vagy harmóniaelemzéseket. Ennek oka nem módszertani hiány, hanem szemléleti döntés: a *Cantico* zenei jelentősége nem egyes művek belső struktúrájában, hanem a szöveghez kapcsolódó kompozíciós stratégiák sokféleségében ragadható meg. A hangsúly ezért azon van, *hogyan* és *miért* nyúl a zeneszerző a ferences szöveghez, nem pedig azon, *hogyan épül fel* egy adott mű. Emellett az egyes művek elemzése és összehasonlító vizsgálata külön tárgyalás részét képezhetné, ezért ettől eltekintünk.

A vizsgálat három alapvető hipotézisre épül:

I. hipotézis:

A *Cantico di frate sole* esetében a dallam hiánya nem történeti veszteség, hanem olyan nyitott állapot, amely a zenei recepció egyik fő mozgatórugójává válik.

II. hipotézis:

Liszt Ferenc *Cantico del sol* című művével nem pusztán egy megzenésítés születik, hanem egy modellértékű recepciós csomópont, amely a ferences szöveget autonóm műzenei tárggyá emeli, és meghatározza a későbbi feldolgozások lehetőségeit.

III. hipotézis:

A 20-21. századi feldolgozások – különösen Kodály Zoltán és a magyar zeneszerzők munkái – nem Liszt folytatásai, hanem önálló teológiai és zenei döntések eredményei, amelyek a *Cantico* szellemét különböző apparátus- és funkciómodellekben írják tovább.

A tanulmány szerkezete e hipotézisek mentén épül fel: az első fejezet a szöveg és az éneklés problémáját járja körül, a második Liszt recepciótörténeti szerepét vizsgálja, míg a további fejezetek a 20-21. századi feldolgozásokat és azok tipológiai összefüggéseit tárgyalják. A konklúzió e három hipotézisre reflektál, és a *Cantico di frate sole*-t olyan nyitott zenei szövegként értelmezi, amelynek története ma is aktívan formálódik.

II. *Cantico di frate sole*

A *Cantico di frate sole* legkorábbi és legfontosabb kéziratos előfordulása az Assisi, Biblioteca Comunale, ms. 338, amelyben a szöveg *Laudes creaturarum* címen szerepel. A kézirat jelentősége nem pusztán kronológiai elsőbbségében áll. A szöveget olyan, eredeti környezetben őrzi meg, amely mentes minden későbbi liturgikus, zenei vagy esztétikai „átértelmezéstől”. A *laudes* megjelölés itt a dicséret biblikus–teológiai értelmére utal: az Isten magasztalására a teremtett világ egészének bevonásával történik, a teremtett világ dicséri a Teremtőt (Assisi, Biblioteca Comunale, MS 338; vö. *Laudes creaturarum* in *Fonti Francescane* 1977). A címválasztás már önmagában műfaji nyitottságot jelez. Noha a *laudes* kifejezés a zsolozsmában (különösen a *Laudes matutinae* esetében) rögzült liturgikus jelentéssel bír, a *Cantico* esetében nem kapcsolható sem meghatározott liturgikus órához, sem rögzített zenei formához. A szöveg nem illeszkedik a középkori himnuszsköltészet szabályozott keretei közé, hanem egyedi megszólalásként jelenik meg a ferences lelkiség kontextusában. Az első ismert, olasz nyelvű irodalmi műalkotás (vö. BROOKE 1959, pp. 112-115). A későbbi hagyományban párhuzamosan jelenik meg több címváltozat:

- *Cantico di frate sole* (olasz), amely az „énekszerűséget” hangsúlyozza és Ferenc személyére utal;
- *Cantico delle creature*, amely a teremtett világ szerepét helyezi előtérbe;
- *Laudes creaturarum*, amely nem az Assisi Szent Ferenc által adott cím, hanem középkori–latin filológiai és zenetörténeti szakirodalomban, teológiai, ferences spiritualitási irodalomban és latin

liturgikus–tudományos környezetben fordul elő. A címek közötti ingadozás nem pusztán terminológiai kérdés, hanem a szöveg műfaji ambivalenciájának jele. A *Cantico* ugyanis egyszerre értelmezhető költői imádságként, teológiai hitvallásként és közösségi dicséretként, ugyanakkor egyik kategóriával sem írható le maradéktalanul. Ez a műfaji bizonytalanság a zenei felfogás tekintetében is meghatározó (vö. MICCOLI 2011, pp. 87-92).

A *Cantico di frate sole* egyik legmarkánsabb sajátossága, hogy nem latin nyelven, hanem umbriai–toszkán nyelven íródott, amely egyaránt lehet tudatos, teológiai indíttatású választás és szolgálhat pasztorális célokat. Assisi Szent Ferenc számára a teremtett világ dicsérete nem a római egyház liturgikus nyelvén, hanem a hívő, laikus közösség hangján szólal meg (vö. FRUGONI 1995, pp. 143-148). A latin himnusz hagyomány a középkorban kevés kivétellel szigorúan szabályozott metrikai és zenei formákhoz kapcsolódott. A népnyelv használata ezzel szemben kivonja a szöveget a kötött himnusz költészet rendszeréből. A *Cantico* szerkezete anaforikus („*Laudato si', mi' Signore*”), felsorolásszerű, ugyanakkor sem metrikailag, sem ritmikailag nem szabályozott (vö. CELANO 1977, Cap. 81. in *Fonti Francescane*, pp. 291-293).

Zenei szempontból mindez alapvető következményekkel jár:

- a szöveg nem adott dallammodellre készült;
- nem követel kötött ritmizálást;
- nem kényszerít strofikus vagy responsoriális formát.

Ez a formai szabadság teszi lehetővé, hogy a *Cantico* a későbbi századokban rendkívül különböző zenei megoldások kiindulópontjává váljon. A ferences szakirodalom ezért következetesen hangsúlyozza: a *Cantico* nem liturgikus himnusz, hanem „spiritualità poetica”, azaz költői–spirituális megnyilatkozás (vö. BARTOLI 2000, pp. 29-35).

A korai ferences források gyakran említik, hogy Ferenc „*fecit canticum*” vagy „*cantare fecit*”. Ezek a formulák azonban nem értelmezhetők automatikusan a modern értelemben vett, rögzített dallammal rendelkező énekként. A középkori *cantus* fogalma tág spektrumot fedett le: a recitációtól a pszalmódikus formulákon át a félig énekelt, intonált beszédig (vö. TREITLER 2003, pp. 67-74). Marco Bartoli hangsúlyozza, hogy a ferences *cantico* nem előfeltételez notált dallamot, hanem egy sajátos előadásmódot jelöl, amely a beszéd és az ének határán helyezkedik el:

„*Il cantico francescano non presuppone una melodia fissata, ma una modalità espressiva tra parola e canto.*” (BARTOLI 2000, p. 41)

Ez az értelmezés alapvető a dallamkérdés szempontjából. A *Cantico* „énekelhetősége” nem egy elveszett dallam meglétéből fakad, hanem abból, hogy a szöveg eleve intonált megszólalásra alkalmas. A zenei történelem tehát nem egy eredeti dallam elvesztésének, hanem egy nyitott szöveg újraértelmezéseinek története.

A *Cantico* zenei recepciójának egyik központi kérdése, hogy létezhetett-e egyáltalán a szöveghez tartozó állandó, eredeti dallam. A források nem adnak egyértelmű választ. A „*fecit canticum*” megfogalmazás tanítható dallamra is utalhat, de ugyanilyen jogosan értelmezhető formula-jellegű recitációként (vö. DALARUN 1992, pp. 101-105). Giovanni Battista Brustenghi OFM klasszikus tanulmányában hangsúlyozza:

„*Non si può rispondere alla domanda: quale fosse l'esatta melodia del Cantico.*” (BRUSTENGHI 1982, p. 7)

A szerző tudatosan elutasítja az „elveszett dallam rekonstrukciójának” narratíváját, és filológiai megalapozott módszertani korlátot jelöl ki.

Brustenghi kiindulópontja egyértelmű:

„*Questo studio non ha la pretesa di ricostruire scientificamente la melodia originale.*” (Uo. p. 9)

A hangsúly nem a dallamon, hanem azon a zenei-logikai vonalon van, amelyben a *Cantico* megszólalhatott. A kutatás jelenlegi állása szerint sem középkori, sem kora újkori notált dallam nem köthető hitelesen a *Cantico*-hoz. Ez azonban nem hiány, hanem produktív nyitottság: a szöveg eleve olyan performatív potenciált hordoz, amely különböző korokban eltérő zenei válaszokat hív elő (vö. DOBSZAY 1984, pp. 211-213).

E felismerés teszi lehetővé, hogy a *Cantico* zenei történetét ne „dallamtörténetként”, hanem recepciótörténetként értelmezzük. A hangsúly nem egy eredeti forma rekonstrukcióján, hanem azon a folyamaton van, amelyben a szöveg újra és újra változatos zenei megfogalmazások kiindulópontjává válik. Ez a szemlélet teremti meg az átmenetet a 19. századi fordulópont, Liszt Ferenc *Cantico*-feldolgozásai felé.

III. Liszt Ferenc és a *Cantico del sol*: a ferences szöveg műzenei autonómiája

Assisi Szent Ferenc *Cantico di frate sole* című szövegének zenei recepciójában Liszt Ferenc *Cantico del sol di San Francesco d'Assisi* című kompozíciója döntő fordulópontot jelent. A középkori ferences hagyományban a *Cantico* nem kapcsolódott stabil, notált dallamrepertoárhoz, és nem vált a liturgikus gyakorlat szerves részévé; így Liszt műve nem egy meglévő zenei hagyomány továbbírásaként, hanem autonóm műzenei aktusként értelmezhető. A *Cantico* Lisztnél első ízben lép be a 19. századi műzenei gondolkodás körébe mint olyan szöveg, amelyet a zeneszerző kompozíciós projektként, több apparátusra, több előadási kontextusra és több változatra bontva kezel (lásd LISZT 2025 in *Repertoire Explorer*).

Ez az autonomizálás nem pusztán esztétikai, hanem teológiai jelentőségű is. Liszt számára a ferences szöveg nem folklorisztikus vagy történeti relikvia, hanem olyan spirituális megnyilvánulás, amely képes a romantikus szimbolika és a késői vallásosság nyelvén megszólalni. Ezzel Liszt implicit módon új státuszt ad a *Cantico*-nak: a szöveg többé nem „előadható” hagyomány hiányában marad, hanem a zeneszerzői értelmezés révén válik zenévé. Ez a gesztus a későbbi recepció számára modellértékűvé vált. A mű keletkezéstörténete jól tükrözi ezt a hosszú távú gondolkodást. A kutatás két fő periódust különít el: az első, korai változat az 1860-as évek elején, 1862 körül keletkezett, míg a második, revideált verzió 1879 és 1882 között alakult ki (*Cantico del sol di Francesco d'Assisi*, S.4; vö. LISZT 1883). A kompozíció tehát nem egyetlen alkotói aktus eredménye, hanem mintegy húsz éven át visszatérő, újraformált projekt. Ez a többverziós gondolkodás Liszt késői életművének egyik alapvonása, amelyben a vallásos témák gyakran ismételt átdolgozások, rövidítések és hangszerelési változatok során nyerik el végleges alakjukat (lásd LISZT 2025 in *Repertoire Explorer*).³⁶ A források tanúsága szerint Liszt a *Cantico del sol* esetében is tudatosan vállalta ezt a nyitott kompozíciós stratégiát. A művet nem egyszeri „megzenésítésnek”, hanem folyamatosan javítható, bővíthető és újrakontekstsztualizálható anyagnak tekintette. Ez a szemlélet összhangban áll Liszt késői vallásos korszakának aszketikus hangvételével, amelyet egyházas formaképzés és ugyanakkor személyes hitvallásosság jellemez. A *Cantico* ebben az összefüggésben Liszt számára nem csupán szövegforrás, hanem spirituális identitásképző elem.

A mű programjellegét nem narratív, hanem teológiai–szimbolikus értelemben kell megragadni. A *Cantico del sol* nem dramatikus cselekményt követ, nem oratórium a klasszikus értelemben, hanem a teremtet világ elemeinek felsorolására épülő dicséret. A Nap, Hold, szél, víz, tűz és föld megszólítása olyan szöveglogikát alkot, amely Liszt zenéjében hangszínekhez, regiszterekhez és

³⁶ Liszt revíziós gyakorlatának bemutatása.

karaktergesztusokhoz rendelhető. A litániaszerű felsorolás zenei struktúrává válik: nem egyes természeti elemek „ábrázolásáról”, hanem egy kozmikus dicséret hangzásbeli felépítéséről van szó (lásd uo.).³⁷

Ebben a kontextusban különösen jelentős Liszt hangszerelési gondolkodása. A nagy apparátus – bariton szóló, férfikar, zenekar és orgona – nem pusztán a romantikus monumentalitás eszköze, hanem a *Cantico* teológiai tágasságának zenei megfelelője. A rézfúvós hangzás és az orgona együttes jelenléte olyan ünnepélyes szakrális karaktert teremt, amely a 19. századi szakrális koncertkultúra egyik alapideáljához kapcsolódik. Ez a hangzás nem zárja ki a liturgikus asszociációkat, de nem is szorítja a művet liturgikus funkcióba: a *Cantico del sol* Lisztnél kifejezetten „szakrális koncertdarabként” értelmezhető.³⁸

Forráskritikai szempontból a *Cantico del sol* különös figyelmet igényel. A főmű két változata – az első (S.4/1) és a revideált második (S.4/2) – egyaránt vokális alapú kompozíció, bariton szólóval és férfikarral. A második változatban az apparátus kiegészül zenekarral és orgonával, ami a mű ünnepi karakterét tovább erősíti. A kettő közül a második változat vált a későbbi recepció alapjává. A mű első nyomtatott kiadása 1883-ban jelent meg Lipcsében (C. F. Kahnt), zenekari partitúra és zongorakivonat formájában is (KAHNT 1883). Ez a kettős kiadási forma nem pusztán praktikus döntés volt, hanem a 19. századi publikációs gyakorlat egyik alapelve: a nagy apparátusú hangverseny-előadások mellett intézményi és kóruskontextusokban is lehetővé tette a mű megszólaltatását. A zongorakivonatban és a harmónium–orgona változatokban megmutatkozó rugalmasság Liszt azon törekvését tükrözi, hogy művei ne csak reprezentatív alkalmakon, hanem más funkcióban is életképesek legyenek. Az orgona szerepe ebben az összefüggésben kettős értelmezést tesz lehetővé. Egyfelől az orgona praktikus-intézményi funkciót tölt be: a zongora–harmonium vagy zongora–orgona hangszerelések révén a *Cantico* templomi és kórusintézményi környezetben is előadhatóvá válik. Másfelől az orgona szimbolikus-hangzásbeli jelentőséggel bír: Lisztnél nem pusztán continuo-szerű alap, hanem a szakrális tér egyik „központja”, amely a zenekari színgazdagság ellenpontjaként stabilizálja a hangzásképet. Külön kérdésként merül fel a *Cantico* környezetében gyakran emlegetett harsona–orgona konfiguráció. Egyes források és katalógusok valóban adatolják a trombone–piano vagy trombone–organ összeállítást (SH 677a jelzéssel) (lásd FUKUDA 2021, pp. 381-404), ugyanakkor a jelenleg hozzáférhető kották alapján ezek nem azonosak a nagy vokális *Cantico del sol* változatokkal. A kutatás többsége a harsonás tételeket a *Hosannah!* (S.677) körébe sorolja, és több összefoglaló kifejezetten „lost” státuszt jelez az orgonás változat esetében (lásd WALKER 1997). Ezért módszertanilag indokolt, hogy a biztosan hozzáférhető Liszt-műveket elkülönítsük az adatolt, de jelenleg nem lokalizálható átiratoktól.

Esztétörténeti szempontból Liszt *Cantico del sol* kompozíciója spirituális önazonosításként is értelmezhető. Levelezéséből és a késői vallásos művek környezetéből egyértelműen kirajzolódik, hogy a ferences teremtéscsúcsért számára nem alkalmi inspiráció, hanem hosszú távú referenciapont volt. Alan Walker közlésében fennmaradt egy levélrészlet, amely szerint Liszt a *Cantico*-t „javította, bővítette, harmonizálta, és végleges formába kívánta hozni”, és saját jelentős alkotásai közé sorolta. Bár ez a forrás másodlagos közlésben ismert, összhangban áll azzal a ténnyel, hogy Liszt a *Cantico* anyagát évtizedeken át gondozta.

Liszt *Cantico del sol* művének jelentősége így túlmutat önmagán. Nem egy lezárt tradíció végpontja, hanem olyan recepciós fordulópont, amelyből a 20-21. századi feldolgozások is kiindulhatnak. A *Cantico di frate sole* Lisztnél először válik olyan nyitott zenei szöveggé, amely nem egyetlen dallamhoz vagy liturgikus formához kötődik, hanem a zeneszerzői újraértelmezés révén új és új jelentésekkel telik meg. Ezzel Liszt megteremtí az esztétikai és intézményi keretet, amelyre a későbbi – köztük Kodály és a 20-21. századi szerzők – zenei recepciója épülhet.

³⁷ A szöveg tematizálásának és programjellegének leírása.

³⁸ Hangszerelési és apparátus-adatok.

IV. A Cantico di frate sole 20-21. századi recepciója

A 20. századi Cantico-recepció egyik legfontosabb változása az, hogy a zenei feldolgozás nem kizárólag (és nem mindig) a ferences szöveg közvetlen megzenésítésének formájában jelenik meg. A komponisták egy része olyan megoldást választ, amelyben a Cantico teremtés-dicséreti logikája (felsorolásos szerkezet, kozmikus perspektíva, a teremtett világ „megszólítása”) zenei modellként tovább él, miközben a konkrét verbális szöveg más hagyományból, más nyelvből vagy más teológiai hangsúlyból érkezik. Ez a „szöveghelyettesítő” gesztus nem a Cantico elhagyását jelenti, hanem a Cantico-szellemiség – mint dicséret-forma és világértelmezés – átültetését.

A jelenség különösen világos Kodály Zoltán esetében, akinek műve egyszerre kapcsolódik a „Naphimnusz” címmezőhöz és lép el a ferences eredeti szövegtől. Ezzel egy olyan recepciós precedenst hoz létre, amely később több magyar feldolgozásnál (különböző apparátus- és műfajtípusokban) visszaköszön: a Cantico nem kizárólag textuális forrás, hanem szimbolikus keret is, amelyben a teológiai döntések (szöveg, nyelv, biblikus allúziók) és a zenei intézményesülés (kórusmozgalom, liturgikus használhatóság, koncertrepertoár) együtt alakítják a művek sorsát.

Kodály Zoltán *Naptestvér éneke* című műve (KERÉNYI; KODÁLY & SZEDŐ 1939) a 20. századi Cantico-recepció egyik kulcsfontosságú, ugyanakkor sajátos helyzetű darabja. Jelentősége nem abban áll, hogy Assisi Szent Ferenc volgáris szövegét zenésíti meg, hanem abban, hogy a Naphimnusz címmezőjét egy másik, biblikus–zsoltáros teológiai horizontba helyezi át. E döntés a mű egész későbbi fogadtatását és használatát meghatározza, és jól dokumentálható a kiadványtörténet, valamint az intézményi kontextusok vizsgálatával. Kaskötő Marietta tanulmánya a Kodály-életmű „ceciliánus reflexióinak” feltérképezése során különösen fontos adatokat közöl a *Naptestvér éneke* megjelenési környezetéről. A mű 1939-ben olyan egyházzenei és pedagógiai célú kiadványok közegeiben jelenik meg, amelyek kifejezetten közösségi használatra, nem pedig koncert-repertoárként készültek. A *Naptestvér éneke* a Kerényi György – Kodály Zoltán – Szedő Dénes névvel fémjelzett kisgyermekeknek szánt egyházi énekfüzetek sorában kap helyet, olyan gyűjtemények mellett, mint a *Szép Jézus* (1940) vagy a *Kirelejszom* (1947) (lásd KASKÖTŐ 2018, pp. 134-150). A kiadványtörténet alapján világos, hogy Kodály műve nem kivételként, hanem egy tudatosan felépített egyházzenei program részeként jelenik meg.

Ez a kontextus döntő jelentőségű a recepció értelmezésében. A *Naptestvér éneke* nem a romantikus „szakrális koncertdarab” útján vált ismertté, hanem énekelhető, tanítható, közösségi gyakorlatokba illeszkedő darabként. Kaskötő kimutatja, hogy Kodály egyházzenei műveinek későbbi válogatásai (különösen az 1978-as és 2006-os kiadások) már sokkal óvatosabban kezelik a műfaji besorolásokat, és egyfajta „ceciliánus szűrőn” keresztül engedik be a darabokat a kánonba (vö. uo.).³⁹ Ebben az értelemben a *Naptestvér éneke* nemcsak zenei mű, hanem kánonképző eset is: a mű értelmezése szorosan összefonódik azzal, hogy Kodály egyházzenei munkássága miként vált – vagy nem vált – az intézményes repertoár részévé. A darab létrejöttének szövegtörténeti aspektusát Szedő Dénes visszaemlékezése világítja meg a legpontosabban. Szedő egyértelműen rögzíti, hogy a mű eredeti címe *Adoration* volt, és hogy Kodály „egy ötfokú héber dallamból” indult ki, amikor a zenei anyagot megalkotta. A szövegírás feladata Szedő számára nem fordítás volt, hanem egy „zsoltárszerű” magyar szöveg megalkotása.⁴⁰ Ez a megfogalmazás kulcsfogalomként kezelendő a recepciótörténetben. A „zsoltárszerűség” itt nem stílárius felszín, hanem teológiai és funkcionális döntést jelöl. Kodály nem a ferences teremtdicséret konkrét képeit (Nap, Hold, szél, víz) sorolja fel zenében, hanem a zsoltárookra jellemző egyetemes megszólítást, amelyben a teremtett világ egésze válik az imádság távlatává. A Cantico szellemisége így nem textuális, hanem formai-teológiai szinten öröklődik tovább: a dicséret mint „igei forma” kerül a középpontba. Ez a döntés magyarázza azt is, hogy a *Naptestvér éneke* miért

³⁹ Különösen az 1978-as és 2006-os egyházzenei válogatásokra vonatkozó megjegyzések.

⁴⁰ Szedő Dénes visszaemlékezése, idézi SAPSZON 2011, különösen pp. 193-195.

vált könnyen beilleszthetővé az egyházzenei gyakorlatba, és miért maradt távol a romantikus programzenei megoldásoktól. E recepciós olvasatot erősíti ifj. Sapszon Ferenc Kodály egyházzenei önképéről szóló tanulmánya. Sapszon hangsúlyozza, hogy Kodály vallásossága nem látványos, hanem „csendes, belső és fegyelmezett”, és hogy egyházzenei gondolkodásában az énekelhetőség, a közösségi használhatóság és a liturgikus mértéktartás elsődleges szempontok. Egy idézett kortársi jellemzés szerint Kodály „tisztá lelkű keresztény, krisztusi ember” volt – olyan alkotó, akinek *musica sacra* felfogása nem dogmatikus, hanem etikai-közösségi alapú (vö. uo.). A *Naptestvér éneke* ebben az értelemben nem kivétel, hanem reprezentatív példája Kodály egyházzenei esztétikájának.

A 20-21. századi nemzetközi recepcióban Kodály műve egy indirekt Cantico-modellként értelmezhető, amely mellett több más, eltérő típusú megközelítés is kialakult. A tanulmány eddig áttekintett anyagai alapján ezek négy nagy csoportba rendezhetők.

Az első csoportot a közvetlen Cantico-szöveghez kötődő vokális művek alkotják, mint például Petr Eben *Cantico delle creature* című darabja, amely a ferences szöveget explicit módon használja, és liturgikus ihletésű, ugyanakkor koncertrepertoárban is működő struktúrát valósít meg. Ide sorolhatók Hermann Suter (*Le laudi di San Francesco d'Assisi*, op. 25) és Dieter Salbert (*Sonnengesang*, op. 110) művei is, amelyek nyomtatott kottával és dokumentált előadástörténettel rendelkeznek.

A második csoportba az asszociatív címhasználatú, de szöveg nélküli vagy más szövegre épülő művek tartoznak. Herbert Collum *Sonnengesang* című orgonadarabja e típus jellegzetes példája: a cím a ferences hagyományra utal, miközben a kapcsolat elsősorban szimbolikus. Hasonló módon értelmezhetők Sofia Gubaidulina „nap- és fény-szimbolikára” épülő művei, amelyek nem Assisi Szent Ferenc szövegét használják, de a teremtés, fény és kozmikus rend spirituális jelentésköréit mozgósítják. A harmadik csoport a kórus- és oratóriumi léptékű kortárs feldolgozások, ideértve több magyar szerző műveit is. Orbán György *Naphimnusa* közvetlen szövegi kötődéssel, de visszafogottabb, kontemplatív hangvétellel dolgozik; Gyöngyösi Levente *Naphimnusz*-ihletésű tételei a liszti monumentalitást és a kodályi fegyelmet egyaránt reflektálják, modern harmóniavilággal. Szabó Barnabás esetében a szerzői nyilatkozatok alapján a Cantico etikai és ökológiai dimenziója kerül előtérbe, ami a 21. századi recepció egyik új irányát jelzi. A negyedik csoportot a folyamatban lévő vagy készülő művek alkotják, amelyek már tudatosan reflektálnak a 20. századi recepció egészére. Ide tartoznak a ferences évfordulók szellemében a Belvárosi Ferences Kántorátus felkérésére készülő új művek Ian van Landegem, Horváth Barnabás, Horváth Márton Levente és Szabó Barnabás részéről. Ezek a darabok – bár még nem rendelkeznek végleges kotta- vagy előadástörténeti státusszal – már önmagukban jelzik, hogy a Cantico nem lezárt hagyomány, hanem tovább élő, újraértelmezhető zenei, szövegi és teológiai tér.

Kodály *Naptestvér éneke* a Cantico 20. századi recepciójának kulcsmodellje tehát nem a szöveghűség, hanem a dicséret formájának átörökítése révén kapcsolódik Assisi Szent Ferenchez. E modell mellett a nemzetközi és kortárs magyar feldolgozások sokfélesége azt igazolja, hogy a *Cantico di frate sole* zenei története nem egységes hagyomány, hanem egymással párbeszédben álló recepciós stratégiák hálózata.

V. Konklúzió – A *Cantico di frate sole* mint nyitott zenei paradigma

Jelen tanulmány azt a kiinduló tételt járta körül, hogy Assisi Szent Ferenc *Cantico di frate sole* című szövege nem pusztán történeti–irodalmi emlék, hanem olyan nyitott spirituális szöveg, amelynek zenei története nem egyetlen dallam- vagy műfajtörténeti hagyományban ragadható meg. A kéziratos hagyomány, a vulgáris nyelvi forma és a műfaji besorolhatatlanság együtt olyan alaphelyzetet teremt, amelyben a „dallamkérdés” nem hiányként, hanem produktív bizonytalanságként értelmezhető.

A középkori források „cantare fecit” típusú formulái nem teszik lehetővé egy elveszett, notált dallam rekonstruálását, ugyanakkor világosan jelzik a szöveg intonált, fél-énekelt megszólaltatásának

lehetőségét. A ferences hagyományban az éneklés nem zenei műfaj, hanem előadásmód: az imádság és a beszéd határán elhelyezkedő performatív gesztus. Ebből a szempontból a *Cantico* már keletkezésekor olyan szöveg, amely eleve nyitva marad a későbbi zenei újraértelmezések előtt.

A 19. században Liszt Ferenc munkássága jelenti azt a döntő fordulatot, amely a *Cantico*-t a műzei gondolkodás autonóm tárgyává emeli. Liszt *Cantico del sol di San Francesco d'Assisi* című műve nem egyszeri megzenésítés, hanem hosszú távú, többször revideált, több apparátusra kiterjedő kompozíciós projekt. A vokális–zenekari főmű, az orgonás redukciók, valamint a dokumentált és elveszett mellékvonalak együttese olyan modellértékű recepciós csomópontot hoz létre, amely meghatározó hivatkozási ponttá válik a későbbi feldolgozások számára. Lisztnél a ferences teremtdicséret egyszerre válik spirituális önazonosítás eszközévé és a „szakrális koncertdarab” egyik alapformájává.

A 20. századi recepció – különösen Kodály Zoltán művészetében – ezt a nyitottságot új irányba fordítja. Kodály *Naptestvér éneke* című műve nem a ferences szöveg zenei helyettesítése, hanem tudatos teológiai újrafókuszálás: a héber dallaminspiráció, a Szedő Dénes-féle magyar szöveg és a kóruscentrikus hangzás olyan alternatív recepciós modellt hoz létre, amelyben a *Cantico* nem textuális, hanem strukturális és eszmei értelemben van jelen. Ez a döntés meghatározó hatást gyakorol a magyar zeneszerzés későbbi generációira.

A 20-21. századi magyar feldolgozások (Orbán György, Gyöngyösi Levente, Szabó Barnabás és mások) már eleve Liszt és Kodály precedenseivel számolnak. Műveik különböző apparátus-típológiákban – kórusmű, oratórium, orgonás kamara, hangszeres darab – írják tovább a *Cantico*-hagyományt, eltérő teológiai hangsúlyokkal és esztétikai stratégiákkal. A nemzetközi recepció (Suter, Eben, Collum, Gubaidulina) ugyanezt a sokszólamúságot erősíti: a ferences szöveg hol explicit módon, hol csupán címréteggként vagy szimbolikus hivatkozásként jelenik meg.

Különösen tanulságos az orgonairodalom vizsgálata. Az orgonaszóló és orgonás kamaradarabok esetében a *Cantico* recepciója ritkán szöveghű, sokkal inkább asszociatív hálózatként működik: *Sonnengesang*, *Hymne au soleil*, *Cantico* címek alatt olyan művek sorakoznak, amelyekben a ferences teremtdicséret hol expliciten, hol pusztán szimbolikus horizontként van jelen. A forráskritikai megkülönböztetés – hozzáférhető, adatolt, elveszett – ezért nem csupán technikai, hanem értelmezési kérdéssé válik.

A tanulmány egészének egyik fő eredménye, hogy a *Cantico di frate sole* zenei története nem „dallamtörténet”, hanem recepciótörténet. A szöveg állandó, a zenei megvalósítás mindig változó. A *Cantico* nem lezárt mű, hanem olyan szellemi és zenei tér, amelyben a kreatív újraértelmezés nem kivétel, hanem maga a hagyomány.

E folyamat élő voltát jelzi, hogy a ferences jubileumi év szellemében a Belvárosi Ferences Kántorátus felkérésére több kortárs zeneszerző – Ian van Landegem, Horváth Márton Levente, Horváth Barnabás és Szabó Barnabás – új, kifejezetten a *Naphimnusz* szellemiségére reflektáló mű megírásán dolgozik. Ezek az új kompozíciók nem lezárják, hanem tovább nyitják a *Cantico* zenei történetét, megerősítve azt az alaptézist, hogy Assisi Szent Ferenc teremtdicsérete a 21. században is produktív inspirációs forrás marad. A tanulmány három hipotézise együttesen azt igazolja, hogy a *Cantico di frate sole* nem dallamhagyomány révén él tovább, hanem éppen nyitottsága teszi lehetővé, hogy Lisztnél, Kodálynál és a 20-21. századi feldolgozásokban mindig új teológiai, apparátusbeli és zenei jelentéstartalmakkal telítődjön.

Szerző	Mű címe (év)	Apparátus	Kapcsolat a Cantico-szöveghez	Szöveg nyelve	Teológiai hangsúly	Recepció típus
Liszt Ferenc	<i>Cantico del sol di San Francesco d'Assisi</i> , S.4 (1862; rev. 1879–82)	Bariton, férfikar, zenekar; alternatív kísérek: orgona/harmonium, zongora	Közvetlen, parafrázissal	olasz (+ német ford.)	Kozmikus teremtdicséret, szimbolikus programosság	Szagrális koncertdarab , modellértékű mérőldkő
Liszt Ferenc	kapcsolódó átiratok, kivonatok (S.4i, S.4ii stb.)	orgona / harmonium / zongora	Közvetlen	olasz / német	Liturgikus rugalmasság	Recepció kiterjesztés
Kodály Zoltán	<i>Naptestvér éneke</i> (1939; eredetileg <i>Adoration</i>)	Vegyeskar (a cappella / pedagógiai-liturgikus közeg)	Indirekt (Cantico-szellem)	magyar (Szedő Dénes)	Zsoltárszerű, ószövetségi dicséret	Alternatív recepció modell
Hermann Suter	<i>Le laudi di San Francesco d'Assisi</i> , op. 25 (1919)	Szótlók, kar, zenekar	Közvetlen	olasz	Humanista–posztromantikus dicséret	Oratorikus hagyomány
Petr Eben	<i>Cantico delle creature</i> (1974)	Szólisták, kórus, hangszeres együttes / orgona	Közvetlen	olasz / latin	Biblikus–liturgikus teremtdicséret	Liturgia ↔ koncert határán
Dieter Salbert	<i>Sonnengesang</i> , op. 110 (1976)	Kórus és hangszeres együttes	Közvetlen (német szöveg)	német	Egzisztenciális–modern dicséret	Kortárs koncertdarab
Herbert Collum	<i>Sonnengesang</i> (1969)	Orgonaszóló	Asszociatív (címréteg)	–	Fény–teremtés szimbolika	Liszt-utáni orgonairodalmi modell
Sofia Gubaidulina	nap–fény tematikájú művek	Kamara / zenekari apparátus	Asszociatív	változó	Misztikus, szövetség- és fényteológia	Szimbolikus recepció
Orbán György	<i>Naphimnusz</i>	Vokális apparátus	Közvetlen	latin / magyar	Derűs, kontemplatív teremtdicséret	Kodály utáni magyar kórusmodell
Gyöngyösi Levente	<i>Naphimnusz</i> , oratóriumi tételek	Szólisták, kar, zenekar	Közvetlen / parafrázis	magyar / latin	Drámai–oratorikus teológia	Liszt ↔ Kodály szintézis
Szabó Barnabás	<i>Naphimnusz</i> (2010-es évek)	Kórus / kamara	Közvetlen	magyar	Etikai–ökológiai hangsúly	Kortárs reflexív modell
Ian van Landegem	készülő <i>Cantico/Naphimnusz</i> -mű	orgona / kamara	Közvetlen (tervezett)	–	Teremtés–liturgikus reflexió	Új ferences recepció
Horváth Barnabás	készülő mű	vokális apparátus	Kortárs <i>Naphimnusz</i> – parafrázist dolgoz fel (tervezett)	magyar	Szövegcentrikus teológia	Kortárs magyar kánonbővítés
Horváth Márton Levente	készülő mű	(meghatározás alatt)	Indirekt / reflektív	–	Meditatív–spirituális	Jövőbeni recepció irány

VI. Irodalom – References

Források és szövegkiadások

CELANO, THOMAS DE (Tommaso da Celano) (1977): Vita prima Sancti Francisci. Cap. 81. In: *Fonti Francescane*. Porziuncola, Assisi, pp. 291-293.

FERENC, ASSISI SZENT (1977): Laudes creaturarum / Cantico di frate Sole. In: *Fonti Francescane*. Porziuncola, Assisi.

Kézírtos források

Assisi, Biblioteca Comunale, MS 338.

Zeneművek – nyomtatott és digitális kották

COLLUM, H.: *Sonnengesang* (orgona). Petrucci Music Library (IMSLP). [https://imslp.org/wiki/Sonnengesang_\(Collum%2C_Herbert\)](https://imslp.org/wiki/Sonnengesang_(Collum%2C_Herbert)) (letöltve: 2026. 02. 02.).

EBEN, P. (1988): *Cantico delle creature*. Supraphon, Praha. ISMN M-2608-0170-9.

GYÖNGYÖSI, L.: *Naphimnusz – oratórium*. Műadatlap és kiadványok, Budapest Music Center, Budapest.

KERÉNYI, GY.; KODÁLY, Z. & SZEDŐ, D. P. (1939): *Naptestvér éneke*. Magyar Kórus, Budapest.

KODÁLY, Z. (1965, több utánnomás): Naptestvér éneke (Franciscus Assisiensis szövegére). In: *Kodály Zoltán összegyűjtött kórusművei*. III. köt., Editio Musica, Budapest, pp. 45-52. (szerk. SZABÓ F.)

LISZT, F. (1883): *Cantico del sol di San Francesco d'Assisi*. S. 4. C. F. Kahnt, Leipzig.

Digitális fakszimile: Petrucci Music Library (IMSLP). [https://imslp.org/wiki/Cantico_del_sol_di_Francesco_d%27Assisi%2C_S.4_\(Liszt%2C_Franz\)](https://imslp.org/wiki/Cantico_del_sol_di_Francesco_d%27Assisi%2C_S.4_(Liszt%2C_Franz)) (letöltve: 2026. 02. 02.).

Cantico del Sol, S. 499 (zongoraátírat). Petrucci Music Library (IMSLP). [https://imslp.org/wiki/Cantico_del_Sol%2C_S.499_\(Liszt%2C_Franz\)](https://imslp.org/wiki/Cantico_del_Sol%2C_S.499_(Liszt%2C_Franz)) (letöltve: 2026. 02. 02.).

LISZT, F. (2025): *Cantico del sol di San Francesco d'Assisi*. S. 4. Kritikai előszó és jegyzetek. In: *Repertoire Explorer* (szerk. a kiadó). Musikproduktion Jürgen Höfllich, München.

ORBÁN, GY.: *Naphimnusz*. Budapest Music Center, műadatlap. <https://info.bmc.hu> (letöltve: 2026. 02. 02.).

SALBERT, D.: *Sonnengesang*, op. 110 (orgona). Petrucci Music Library (IMSLP). [https://imslp.org/wiki/Sonnengesang%2C_Op.110_\(Salbert%2C_Dieter\)](https://imslp.org/wiki/Sonnengesang%2C_Op.110_(Salbert%2C_Dieter)) (letöltve: 2026. 02. 02.).

SUTER, H.: *Le laudi di San Francesco d'Assisi*, op. 25. Petrucci Music Library (IMSLP). [https://imslp.org/wiki/Le_laodi_di_San_Francesco_d%27Assisi%2C_Op.25_\(Suter%2C_Hermann\)](https://imslp.org/wiki/Le_laodi_di_San_Francesco_d%27Assisi%2C_Op.25_(Suter%2C_Hermann)) (letöltve: 2026. 02. 02.).

SZABÓ, B. (2018): *Naphimnusz*. Autográf kézirat; szerzői archívum. Kontextus: Csanda Mária interjúja, Olvasat (2018. 04. 06.). <https://olvasat.hu/regi-dedelgetett-tervem-a-naphimnusz-megzenesitese/> (letöltve: 2026. 02. 02.).

Tudományos monográfiák és tanulmányok

BARTOLI, M. (2000): *Il Cantico di frate Sole*. EDB, Bologna.

BÓNIS, F. (1980): *Kodály Zoltán*. Zeneműkiadó, Budapest.

BROOKE, R. B. (1959): *Early Franciscan Government*. Cambridge UP, Cambridge. doi:[10.1017/cbo9780511559358](https://doi.org/10.1017/cbo9780511559358)

BRUSTENGHI, G. B. (1982): *La melodia del Cantico delle Creature*. Assisi.

CSANDA, M. (2018): Régi, dédelgetett tervem a Naphimnusz megzenésítése. Interjú Szabó Barna zeneszerzővel. In: *Olvasat (Kaleidoszkóp)*, (április 6). <https://olvasat.hu/regi-dedelgetett-tervem-a-naphimnusz-megzenesitese/> (letöltve: 2026. 02. 02.).

- DAHLHAUS, C. (1989): *Nineteenth-Century Music*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- DALARUN, J. (1992): *La voix et l'écriture*. Gallimard, Paris.
- DALLOS, A. (2017): Kodály Zoltán egyházzenei gondolkodása. In: DALLOS A. & RICHTER P. (szerk.): *Kodály Zoltán és kora*. MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest.
- DOBSZAY, L. (1984): *Bevezetés a gregorián énekbe*. Zeneműkiadó, Budapest.
- FRUGONI, CH. (1995): *Vita di un uomo. Francesco d'Assisi*. Einaudi, Torino.
- FUKUDA, W. (2021): Franz Liszt's Cantico del Sol: A Source Study. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, **61**(3-4): 381-404. <https://akjournals.com/view/journals/6/61/3-4/article-p381.xml> (letöltve: 2026. 02. 02.). doi:[10.1556/6.2020.00023](https://doi.org/10.1556/6.2020.00023)
- ITTZÉS, M. (2000): Kodály Zoltán egyházzenei műveinek kérdései. *Magyar Egyházzene*, **8**: 193-210.
- KASKÖTŐ, M. (2018): A Kodály-életmű ceciliánus reflexióinak nyomában. *Studia Musicologica*, **59**: 134-150.
- MICCOLI, G. (2011): *Francesco d'Assisi*. Einaudi, Torino.
- SAPSZON, F. (ifj.) (2011): Kodály Zoltán és a musica sacra. *Katolikus Pedagógia* (új folyam), **1**(2): 187-197.
- SEARLE, H. (1954): *The Music of Liszt*. Williams & Norgate, London.
- TREITLER, L. (2003): *With Voice and Pen*. Oxford UP, Oxford.
- WALKER, A. (1997): *Franz Liszt. The Final Years*. III/21, Faber & Faber, London.

Hangzó források

- GUBAIDULINA, S.: *Choral and Sacred Works*. BIS Records, BIS-2276. Kísérőfüzet.